

‘מרד העלייה’ – תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-לגאלית*

יצחק אבנרי

מבוא

‘מרד העלייה’ היה שם התכנית הנועזת לעלייה בלתי-לגאלית של רבבות בני-נוער מכל ארצות תבל לארץ-ישראל. דוד בן-גוריון שטח את תכניתו ב־11 בדצמבר 1938 בישיבת הנהלת הסיכנות היהודית בירושלים. באותי חברי ההנהלה המופתעים, הסביר בן-גוריון את הצעתו ופירט את הסיבות שהביאוהו לשנות את עמדתו, ממתנגד לדרך זו של עלייה לתמוך בה. כמשך עשרת החודשים לאחר מכן, עד לפרוץ מלחמת-העולם השנייה, פיתח בן-גוריון את תכניתו החדשה וניסה, בעקשנות האופיינית לו, לרכוש לה אוהדים; וזאת חרף התנגדותם של אישים שונים בהנהלת הסיכנות היהודית, בהנהגת היישוב ואף בקרב הפעילים בארגון העלייה הבלתי-לגאלית, שלכאורה היו צריכים לשמוח על המיפנה שתל כחסו לתמוך בתכניתו. במאמרי זה אנסה לבחון את מחות ‘מרד העלייה’, את הסיבות שהביאו למהפך בעמדתו ובתפיסתו של בן-גוריון דווקא באותה עת, ואת העמדות השונות שנקטו אישים, גורמים, פעילים ומפלגות כלפי תכניתו.

בן-גוריון מהתנגד לעלייה בלתי-לגאלית

התבטאות ראשונה של בן-גוריון בתקופת השלטון הבריטי בארץ-ישראל בנושא העלייה לארץ היתה בתחילת 1920, מיד לאחר נפילתם של יוסף טרומפלדור וחבריו בהגנה על תל-חי. הוא סבר, כי יש לצאת למאבק תקיף נגד איטור הכניסה לארץ, ולהפנות את כל המרץ הלאומי וכל השפעת העם העברי... ברגע זה, בכיוון זה, הכנסה מיידית של אלפי צעירים לארץ.¹ נראה, שאין לראות במשפט זה קריאה לעלייה ברוכים לא-חוקיות, כפי שעשה ברל כצנלסון באותה עת,² אלא קריאה נוספת לצעירים יהודים לעלות ארצה; שכן עד לשלהי 1938 נמנה בן-גוריון עם המתנגדים החריפים ביותר לעלייה הבלתי-לגאלית. התנגדות זו נבעה בעיקרה מהזירותו שלא לפגוע במערכת היחסים עם ממשלת בריטניה, מהערכתו כי עלייה כזו לא תצליח לפרוץ

* גירסה אנגלית של המאמר רואה אור בספר המוקדש לשנת היובל להולדת דוד בן-גוריון, בתוצאת יד יצחק בן צבי. מאמר זה לא יעסוק בעלייה הבלתי-לגאלית הדכזיתיסטית, גם לא בזו הפרטית.
1 מכתב דוד בן-גוריון, בשם החנוצה הסוציאליסטית של פועלי ארץ-ישראל, הודעת הפרעל, ‘אחדות העבודה’, אל שלמה קפלנסקי (ברלין), מיום 7 במארס 1920, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל (להלן: א.מ.ע.), 1/פ. כ. כל ההדגשות במאמר זה מופיעות במקור.
2 ראה ב’ כצנלסון, אגרות, חרע”ט-תרפ”ב, תל-אביב חש”ל, מכתב 39, עמ’ 94; מכתב 108, עמ’ 243-246; מכתב 154, עמ’ 330; מכתב 159, עמ’ 338; ב’ כצנלסון, כתבים, א, תל-אביב חש”ה, עמ’ 214-215.

שערים ולא יתיה בה כדי לשנות את ממדי העלייה לארץ, ומתששו שמא תביא עלייה כזו להגדלת ממרי האבטלה, זמן קצר בלבד אתרי שהמשק החל להתאושש מן המשבר הכלכלי והאבטלה הגדולה שהיתה בארץ בשנים 1927-1928.

עם זאת, הוא 'הסכים' בכמה מקרים לנצל בריעבר את האפשרויות של העלייה הבלתי-לגאלית. כך, למשל, היה בפרשת 'התיירים'. באביב 1932 הגיעו ארצה אלפי תיירים לתגיגות הער-דלא-ידע, פתיחת יריד המורח ומשחקי המכביה הראשונה. כ-5,000 מהם נשארו בארץ ללא רשות, גם לאחר שפג תקף אשרת התייר שלהם. באוגוסט 1932 ביקר בן-גוריון, המזכיר הכללי של הוועד הפועל של ההסתדרות, בוודשה. כשנשאל על-ידי חברים מה צריכה להיות עמדתם בעניין ה'תיירות', ענה להם:

שהענין בכללו צריך להתברר בארץ מבחינה פוליטית. 'תיירות' כזו לא תסודר בלי רשיון הממשלה וזו תדע על הישארות התיירים בארץ, אם תרשה זו – מוטב שתדשה עלייה לגאלית, אם לא תרשה, יש בידה לאסור גם תיירות והטוריסטה האמיתית שאנו מעונינים בה תסכול, גם התלוץ יסכול מסיודר עלייה כזה. אבל לעת עתה הנית שהשיירות האלה הן עובדה, אך כל יסוד שגם אנו לא נשתמש בהזדמנות להעלות את חברינו.³ בן-גוריון העריך אפוא את העלייה הלגאלית ואת המאבק להגדלת ממדיה; מה גם, שהעלייה הלגאלית היתה נתונה לפיקוחה של הסוכנות היהודית, ואילו על העלייה הבלתי-לגאלית ספק אם היה אפשר להטיל פיקוח כזה.

חברי התנועות החלוציות, וכמיוחד אלה ששהו כבר שנים אחדות בקיבוצי ההכשרה באירופה, לחצו לעלות ארצה; ומאחר שמספרם של רשיונות העלייה שניתנו לחלוצים היה מועט, ולא סיפק את הביקוש, התלו הם להסתנן ארצה ביכל הדרכים, אם כיחירים ואם בקבוצות קטנות.

האונליה 'ולוס'

באביב 1934, כשהתלו אנשי תנועת 'החלוצ' באירופה לרקום תכניות להעלאת קבוצות גדולות של מעפילים באותיות, ביקשו ברל כצנלסון ויצחק טבנקין לשתף בעניין את בן-גוריון, שהיה באותה עת חבר הנהלת הסוכנות היהודית, בנוסף להיותו מוכיח הסחרות העובדים. ברל נפגש עם בן-גוריון ב-13 באפריל 1934 ודיבר עמו על עלייה בכל התנאים.⁴ ב-22 באפריל נפגשו שנית, והפעם יחד עם יצחק טבנקין. השלושה שוחחו על תנועת 'החלוצ' ועל בעיית העלייה. אולם לבן-גוריון היתה חשובה ארוזה עת: 'הגברת הקואופרציה והירירות עם ממשלת המנדט', השקפה לה נתן ביטוי בישיבת הוועד הפועל הציוני באותם ימים.⁵

ברל כצנלסון היה שותף מלא לריונים שקדמו להבאת 'ולוס' – ספינת המעפילים הראשונה שאודגה על-ידי תנועת 'החלוצ' – וגם נוכח בעת הורדתה 350 המעפילים בתוף כפר-ויחקין ב-31 ביולי 1934. בן-גוריון, שהסתייג מדרך עלייה זו ולא רצה להיות שותף לביצועה, התבצר עוד יותר בעמדתו המסויגת. תימוכין לה מצא בכשלונה של 'ולוס' ב' באוקטובר 1934, והמשבר הכספי הזמור שמקד את תנועת 'החלוצ' בעקבות אורו כשלון.

3 אמ"ע, 101/32, ג; יומן דוד בן-גוריון, 26 באוגוסט 1932. מרכיג [להלן: יומן בן-גוריון].
4 עזבן ברל כצנלסון, קוססה 5, יומן כיס תרצ"ד, אמ"ע.
5 אצ"ט, פודטוקול הוועד הפועל הציוני, ניסן תרצ"ד, עמ' 134.

ספנות המעפילים 'לוסי', בשדהותה בגמל סלונקי — רישוט מתוך יומנו של אליקום ('פינרדה') שמע

בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה בפברואר 1936, דיכר בן-גוריון, יושב-ראש ההנהלה הציונית, על עניין הלגאליזאציה לעולים שהסתננו ארצה מאז שנת 1931 כצל התנגשות בין ענייני הפרט — העולים הכלתי-לגאליים המצויים בארץ — וענייני הכלל — היהודים בחוץ-לארץ המחכים לתגום לעלייה ארצה. הוא סבר, שהנהלת הסוכנות היהודית צריכה לדרוש את טובת הכלל, וכי אין להקציב רשיונות לעולים הכלתי-לגאליים המצויים כבר בארץ; אסור 'לשחרר את הממשלה מהדאגה הזאת, היא ניכתה מהשריוולים [מכסות-עלייה] בתור קנס בעד הבלתי לגאליים יותר מ-6000 רשיונות, ואין זה נכון מצידה גם לגבות את הרשיונות וגם למנוע את אישורם'.⁶ בן-גוריון סבר, כי עדיין לא מצאו כל האפשרויות, ולא נעשו כל המאמצים; העניין טרם הובא בפני הממשלה בלונדון וכפני ועדת המנדטים של חבר הלאומים. לא הופעלו מספיק לתצים על השלטונות וגם לא הופעלו כל הגורמים הציבוריים.

כאשר פרצו מאורעות 1936, לחצו הערבים על השלטונות להפסיק עלייתם של יהודים ארצה, אך אלו לא נענו לדרישה זו. הוקמה ועדת חקירה ממלכתית (ועדת פיל) לבדוק את הגורמים לפרוץ המאורעות. בין השאר ביקרו חברי הוועדה את שאלת העלייה לארץ בכללותה, תוך הקדשת תשומת-לב רבה ומיוחדת לבעיית העלייה הכלתי-לגאלית.

בעת שמשה שרתוק מסר את עזותו בפני הוועדה, בסוף נובמבר 1936, לחצו עליו חבריה

6 אצ"מ, פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 2 בפברואר 1936. ראה גם שם, 8 במארס 1936. בן-גוריון הבהיר טיעונו זה באומרו: 'אם נסכים לתת להם מהרשיונות שלנו, הרי יהיה בזה משום ניכוי שני סרטיפיקטים, על חשבון איש אחד. על ידי ניכוי מהשריוול בתור קנס ועל ידי הוצאת רשיונות מהמכסה שלנו למעשה. יחד עם זה, עלינו גם לדרוש את ביטול גזירת מילס ולשמור לעצמנו רשות למתן רשיונות עליה לבלתי לגאליים, כראות עינינו'. אריק מילס, מנהל מחלקת ההגירה הממשלתית, אסר באביב 1935 על הסוכנות היהודית להפריש רשיונות-עלייה ל'יהודים' שנשארו בארץ שלא כחוק.

כשאלה מה היא מידת העזרה שהגישו היישוב היהודי והסוכנות היהודית לשלטונות במלחמה נגד העלייה הבלתי-לגאלית, ועד כמה סייצו הם, אם בכלל, בגילוי ובהסגרת עולים בלתי-לגאליים, שהצליחו להיכנס ארצה בהסתר. שרתוק שהופתע מהשאלה ומתריפות טענות חברי הוועדה, שאמרו כי על הסוכנות היהודית לעזור בשמירה על החוק, ניסה להסביר את הצד המוסרי והמצפוני של הבעיה; אולם הוא לא היה שלם לחלוטין עם תשובותיו, ובו ביים הועלה העניין בפני הנהלת הסוכנות היהודית. בן-גוריון טען, שיש להסביר להעדה 'מודע' אנו מעוניינים כל כך בחינוך משטר חוקי ושמירת החוק... כן עלינו לעמוד על הנימוקים שלנו נגד עליה בלתי-לגאלית, כי יש בה עושק העולה ומסחר בנפשות. אולם יחד עם זאת, סבר בן-גוריון, יש להסביר כי יהודי יעשה הכל כדי לעלות לארץ-ישראל, אם אפילו משמעות הדבר הפותח החוק... עלינו גם להגיד שעם כל דאגתנו לשמירת החוק, ברור לנו שאם חוקקו חוקים שלא יאפשרו ליהודים לעלות לארץ, יפרו היהודים את החוק הזה? מן הסיפא של דבריו אפשר ללמוד, כי עמדתו הנחרצת של בן-גוריון נגד העלייה הבלתי-לגאלית לא היתה חד-משמעית ולעתים היתה תלויה גם כנסיבות המדיניות.

פרשת 'פוטיון'

כשנתיים לאחר-מכן בן-גוריון התנגד עדיין בחריפות לעלייה הבלתי-לגאלית. הרבר בא לידי ביטוי ביחסו לנסיגות המתחדשים של תנועת 'החלוקה' לארגן בסתיו 1937, אוניית מעפילים וזאת לאחר הפסקה של שלוש שנים שחלה בעקבות הכשלות של 'ולוס' ב' וההפסד הכספי הכבד שבא בעקבותיו.

היו אלה ימי התחדשות הפעילות של המרד הערבי, במהלך מאורעות 1934-1936, ימים בהם היה שיתוף-פעולה הדוק ביותר בין הסוכנות היהודית והיישוב היהודי (מלבד הרכיזיוניסטים) עם השלטונות הבריטיים במאבקם כנגד הכנופיות הערביות. רבים קיפו, ובן-גוריון כיניהם, כי בעקבות הדין-חשבון של ועדת פיל תתגשם תכנית החלוקה, ותוך זמן קצר ביותר תקום בארץ-ישראל מדינה יהודית. מחייבי החלוקה האמינו, כי השלטונות הבריטיים יכצעו את החלוקה, כיוון שיראו בה פתרון מעשי לבעיות שנוצרו עקב המצב הפוליטי המעורער שנתהווה בארץ. בן-גוריון סבר, כי הבריטים לא יוותרו על זכותם לשלוט על העלייה היהודית; לכן אם השלטונות מתכוננים עתה לעשות דבר שהוא, לדעתו, ללא כל ספק לטובת היהודים, הרי יש לברך על כך ואין לערר את רוגום ולהכביד על הסיכויים המדיניים. שיקול זה הביא את תומכי החלוקה למסקנה, שיש להתנגד לעלייה הבלתי-לגאלית באחד נמרץ ומוחלט.⁷

יש לציין, שהיו נימוקים נוספים כנגד העלייה הבלתי-לגאלית. כגון החשש מהסתבכות עם מברחים, רמאים ופושעים, שקשה היה להימנע ממגע ומשיתוף-פעולה עמם בסעולות כאלה. גם מחיר הנסיעה הגבוה (15 ליש"ט לאיש בעלייה הבלתי-לגאלית לעומת 3-4 ליש"ט שעלתה אז נסיעה ארצה באוניית-נוסעים רגילה) הרחיע את פעילי העלייה הבלתי-לגאלית. דומה היה, כי אין הצדקה למאמץ ולסיכון שבארגון ההעפלה, כל עוד דרך העלייה הלגאלית נשארה עקרונית

7 שם, 30 בנובמבר 1936.

8 ספר תולדות ההגנה, כ. חלק שני, תל-אביב 1964, עמ' 1038, 1039 [להלן: ספר ההגנה].

פתוחה, וכל עוד היתה תקווה לעלייה תוקית גדולה אל המדינה היהודית העומדת לקום. כשאורגנה קבוצת מעפילים תתכרה הספינה 'פוסידיון', נסע זאב שינד, שליט 'הקיבוץ המאוחד', לקיבוצי ההכשרה כפולין (המכונה כמברקים בשם דני), ארצה, כדי להסדיר ולארגן את ההורדה לתוף, באופן כלתי לגאלי. עם הגיעו התליט שינד לקיים פגישות אחדות, כדי לקבל הסכמה עקרונית להפלגה המתוכננת. הוא נפגש עם שאול מאירוב (אביגור), חבר מרכז 'ההגנה', שהכין את הצורך בתירוש מידי של פעולות ההעפלה. שינד נפגש גם עם ישראל גלילי וברל רפפור, שהציעו לו להיפגש עם בן-גוריון ואלהיו גולומב ולהכניסם בסוד העניינים.

מאירוב, גלילי, יהודה אידלסון (ברייהודה) ושינד נפגשו עם בן-גוריון ב-15 בנובמבר 1937. שינד הרגיש בפגישה את הצורך הדחוף בתירוש העלייה הבלתי-גאלית, כתנאי הכרתי להצלת תנועת 'התלרין' מהמשבר הפוקד אותה. דעתו היתה, כי רק באופן זה יוכלו חברים המתכים כבר שנים בחכשרות בחוף-לארץ לעלות ארצה בהקדם.

בן-גוריון פתח בריכות עם שינד וניסה להוכיח לו עד כמה עלולה ההעפלה להזיק למדיניות הצינונית ולעלייה התוקית. כאשר העיר גלילי כי הפעולה נמצאת בעיצומה, ושינד גילה כי הספינה כבר נרכשה והאנשים מוכנים להפלגה, ניתר בן-גוריון ממקומו בזעם ודרש לדעת איזה מוסד החליט על הפעולה ומתי היכן נתקבלה ההחלטה. הוא התפרץ גם נגד שינד בקוראו: 'אני תובע אותך לדין תברים... לא יעשו אצלנו מעשים על דעת יחידים, התנועה תתליט אם היתה לך הרשות לעשות זאת ואם לאו'.

אורתיו של בן-גוריון פנו ללכת. בעת רדתם במדרגות ביתו השיגם בן-גוריון וקרא לעומתם: אותו לילה שהם יגיעו לתופי הארץ תבואו ותעירו אותי משנתי, ואני הולך ראשון לעזור לכם, שעה שיהודי מגיע לחוף הארץ כשר הוא בעיני וכמוהו כיהודי שהגיע בעלייה רגילה, מי שִׁדָּא קָא, אולם להבא — לא. רוצים אתם בירוד, נברר ותחליט על כך, לא יעשו דברים כאלה בלי התלטה'.

למחרת נשלח מברק מתל-אביב המודיע על תוצאות הפגישה עם בן-גוריון: 'הזקן מתנגד ומצטער, איסור אין. אנו עושים הכל. מודשה ענו: 'אין לעכב החוזה, הכל מוכן בשני המקומות'.⁹ הפעילים בארגון העלייה הבלתי-גאלית הצליחו לשכנע את אנצו סירני, ששהה אוחה עת בשליחות בצרפת, להירתם לשבוצות אתרים בעול גיוס הכספים. אירלסון, ששמע על כך, כתב לסירני ופירט את עמדות המנהיגים המוסדות:

לא נוכל להמציא לך מכתב לא מבי"ג [מבן-גוריון] ולא ממוסד מתאים. יש בינינו ויכות והם בעצם מתנגדים לפעולה זו; אין התלטת שום מוסד על איסור הפעולה, ולפי המסורת הקודמת, חוסר איסור מצד מוסד מוסמך, אומרת תופש פעולה, רשות לעשות, אולם האנשים אם כי כמותן לגמרי לא כולם, אומרים שדעתם שלילית ומכתב לא יתנו. ב.ג. [בן-גוריון] ואלהיו [גולומב] ומשה [שרתוק] נגד. שאול [מאירוב], דב [הרץ] וברל [כצנלסון] בעד. אנו בעד. על כל פנים העבודה נעשית על אתריותה של פולין. אנו

9 על קורות אותו לילה, הפגישות, הוויכוחים וההחלטות ראה: דני (זאב שינד), 'חבלי התחלה', מ' בסוק (עורך), ספר המעפילים, תרצ"ד-חש"ו, ירושלים תשי"ז, עמ' 37 [להלן: ספר המעפילים]. ראה גם: ברכה חבס, פורצי השערים, תל-אביב תשי"ז, עמ' 44, 45; 'י' בראגנסקי, עם חוזה אל חוף, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 67 [להלן: בראגנסקי]; ספר ההגנה ב, חלק שני, עמ' 1039; א' אברהמי, בטרם ירד המטן, למרחב, 15 באפריל 1964. אח"ה, חיפי אתיות המעפילים. 130

החלטנו לעזור בכל ונקווה שהעבודה תסדר, לפחות התחלתי. לפי זה עליך לקבוע את מעשיך.¹¹

בעת ויזן שנערך כשנה וחצי לאחר-מכן במועצה הייג של מפא"י, סיפר בן-גוריון: 'אני הייתי נגד זה [פרשת 'פוסידהן]. איני מתבייש ואיני מתחרט. אז הייתי נגד עלייה ב' כי זה הורס את העלייה ברשות'.¹²

המיפנה בעמדת בן-גוריון

עד ספטמבר 1938 קיווה עדיין בן-גוריון כי ממשלת בריטניה תבצע את תכנית החלוקה בהתאם להמלצת וערת פיל, וכי מדינה יהודית תקום בקרוב בארץ-ישראל.¹³ לכן גם ראה צורך להמשיך ולשמור על יחסים תקינים עם השלטונות, בהתאם לקו שעליו הודיע בכינוס היישובי שהתקיים ב-3 באוגוסט 1938: 'לנו דרושה עלייה, ולשם העלייה דרושה עזרת האנגלים'.¹⁴

היסוסי בן-גוריון

ב-19 בספטמבר 1938 התארת שר המושבות החרש, מלקלום מקדונלד, בביתו של חיים ויצמן ונפגש עמו ועם בן-גוריון. בעקבות השיתה הממושכת שניהלו השלושה באותו לילה הגיע בן-גוריון למסקנה, כי הממשלה יחליטה להסגיר אותנו לערבים, לא מדינה ולא עליה.¹⁵ דעתו היתה, כי בריטניה התלה נוקטת מדיניות דיאליסטית כהיטלר ומוסוליני... ואנו קורבנות המפנה הזה.¹⁶ הוא אף התל חושש, כי ייתכן שלא תהא ברירה אלא להשתמש בעתיד בכוח:

הכוח הממשי העיקרי יש לנו בארץ, ולרעתי – אין רעה זו חרשה איתי – יתכן שנצטרך בארץ להשתמש במעט הכוח שישנו בידינו. השעה לכך טרם הגיעה, משני טעמים: 1. עדיין אין אנו עומרים לפני הרגע המכריע. 2. כשעה זו עלינו להגביר כוחות במשטרה, בצבא, בעלייה, עד כמה שאפשר. תגבורת כוחנו בארץ, היא תפקיד השעה ולא שימוש בכוח ולכן לפי שעה מרכז פעולתנו היא לונדון. למרות הערכתו המרה של מצב העניינים... שגורלה של הציונות המדינית קשור עם אנגליה, אני רואה סיטואציה שבה אולי גלתם באנגליה – מלחמה פוליטית, ואולי גם אתרת – אבל המכוון של המלחמה יהיה מוכרח להיות לרשות את עזרת אנגליה, איני רואה כל סיכוי אחר ודרך אחרת.¹⁷

- 11 מכתב יהודה אידלסון אל אנצו סירני מיום 25 בנובמבר 1937, ארכיון הקיבוץ המאוחד, יד טבנקין, אפעל.
- 12 אמ"ע, פרוטוקול המועצה הייג של מפא"י, 16 באפריל 1939.
- 13 ב-19 בספטמבר הכין בן-גוריון, לפי בקשת ויצמן, ראשי-פרקים לקראת הפגישה עם שר המושבות, מלקלום מקדונלד, וכלל בה את עניין החלוקה והעלייה. ראה יומן בן-גוריון, 19 בספטמבר 1938.
- 14 די בן-גוריון, במערכת, א, תל-אביב השני, עמ' 76 [להלן: בן-גוריון, במערכת].
- 15 די בן-גוריון, מכתבים אל פולה ואל הילדים, תל-אביב חשכה, עמ' 231 [להלן: בן-גוריון, מכתבים אל פולה]. המכתב נשלח ב-20 בספטמבר 1938, ומצויים בו פרטים מלאים על אותה פגישה והערכות המצב של בן-גוריון בעקבותיה. ראה גם: מ' אביזוהר, הציונות הלוחמת, ירושלים 1985, עמ' 10, והערות 3, 4.
- 16 בן-גוריון, מכתבים אל פולה, עמ' 232.
- 17 שם, עמ' 234.

וייצמן לא קיבל אותו לילה אח הערכתו הפסימית של בן-גוריון ואף חלק עליה,¹⁸ אך שינה את דעתו במהרה ואף הודיע ב-21 בספטמבר 1938 כי לא ישתתף יותר בשום שיחה עם מקדונלד, אשר הינו לדבריו רמאי וכוגד, הרוצה לחסל את הכיתה הלאומי במתק שפתיים... ובכלל אין לו מה לעשות עכשיו עם הממשלה ועם אנגליה, מה שעשו לצ'כים יעשו לנו.¹⁹

בעקבות כניעת צ'מברלין להיטלר וחתימת הסכם מינכן ב-29 בספטמבר 1938, שפירושו היה הפקרת צ'כוסלובקיה, התגבר ענה יותר החשש אצל ויצמן ובן-גוריון, כי ממשלת בריטניה תבגוד גם בעם היהודי ולא תגשים את תכנית החלוקה.²⁰ בן-גוריון צפה תקופה קשה ביותר לעם ישראל ולתנועה הציונית. הוא חשש לא רק לרעיון החלוקה והקמתה של מדינה יהודית, אלא גם לעלייה עצמה; כי 'המסיבות... משתנות לרעתנו, וטוב שלא נשגה באשליות אלא נכתונן ליום רע... לא מדינה יהודית, פירושה לא עלייה יהודית'.²¹ לדעתו, יהודי ארץ-ישראל לא יחזרו על המשגה של הצ'כים, אלא — כך העריך — יילחמו כנגד עזיבת המנדט ומסירת הארץ לערבים.²²

בתחילת 1938 בן-גוריון לא האמין עדיין, שאפשר יהיה להכריח בכוח את ממשלת בריטניה שתינת לנו עליה יותר גדולה. הוא גם לא האמין, שנוכל בעצמנו בלי ידיעת הממשלה ובלי רשותה, לסדר עליה גדולה. ואמנם נסיון עשרת החודשים הראשונים של שנת 1938 היה מאוכזב ביותר: פעילי 'הקיבוץ המאוחד' ו'החלוץ' הביאו בסך הכל ארבע ספינות קטנות, ועליהן 415 מעפילים בלבד. לדעת בן-גוריון, הסכנה הגדולה ביותר הייתה 'לא ביטול המדינה היהודית בחלק מן הארץ, אלא המשכת המנדט וקיצוץ העלייה', שהוא גם הצעד הקל ביותר שיכולה הממשלה לנקוט וזהו ביותר בשבילנו.²³

'מרד העלייה'

הסתלקותה של בריטניה מתכנית החלוקה בעקבות ועדת ורדה והפוגרום בגרמניה ואוסטריה ב-9-10 בנובמבר 1938 (ליל הכדולח) העמיד את העם היהודי והתנועה הציונית בפני מצב חדש: מחד גיסא, החרפה קיצונית של בעיית הפליטים היהודים באירופה עד כדי סכנה פיסית לעצם הקיום היהודי שם; מאידך גיסא, האיום שהעלייה תיפסק והיישוב היהודי בארץ יישאר לעולם מיעוט במדינה שהדוב בה הוא ערבי. מצב זה, שלא היה דומה לו בחומרתו בעבר, הביא את בן-גוריון למחשבה, כי יש צורך לקיים עכשיו 'תנופה אחרת, טמפו אחר, מאמצים אחרים, ודרכי מלתמה ופעולה חדשים'.²⁴ היה זה גם ביטוי לאכזבה המוחלטת מהפניית העורך של בריטניה לעם

18 שם, עמ' 231.
 19 יומן בן-גוריון, 21 בספטמבר 1938.
 20 מכתב ברל כצנלסון (ששהה בלונדון) אל אליהו גולומב ושאלו מאירוב מיום 28 בספטמבר 1938, אמ"ע, חיק ג': 'הממשלה מאמינה ביכולת לרמות אותנו לכלי סוף... מה שמתרחש סביבנו הוא נורא יותר ממה שחשבו הפסימיסטים שכנו. גם היים וגם בן גוריון שבו כהכרה שהחלוקה איז דוֹפד [נפלה].'
 21 מכתב בן-גוריון אל ההנהלה הציונית בירושלים מיום 3 באוקטובר 1938, אצ"מ, S25/1492.
 22 אצ"מ, S25/1494; יומן בן-גוריון, 11 באוקטובר 1938.
 23 מכתב בן-גוריון אל ילדיו מיום 7 באוקטובר 1938, בן-גוריון, מכתבים אל טולה, עמ' 252.
 24 בן-גוריון, במערכה, ב, עמ' 80-89, ובמיוחד עמ' 86 (דברי בן-גוריון בבינוט יישובי של הוועד הלאומי ב-12 בדצמבר 1938). ראה גם ספר המעפילים, עמ' 61.

שראה זאת בן-גוריון, אלא כדרך להצלת אלפי פליטים. לכן צריך היה, לדעתו, לנסות ולדאוג לכך, שהעולים יצליחו להיכנס ארצה בחשאי, ולא להעלותם בגלוי ולהקל בכך על השלטונות.³¹ עמדתו של רובקין סימנה מכשול אפשרי לתכנית 'מורד העלייה', שבן-גוריון אולי לא היה מודע לו עד אז. בדברי תשובתו למתווכחים טען בן-גוריון, כי אין סיכוי רב להביא ארצה בחשאי מספר גדול של עולים:

הכרחי מיטוד חדש של מלחמה פוליטית – מלחמת עלייה, לא מלחמה על עלייה, אלא מלחמה על ירי עלייה. מורד העלייה, הטודת הממשלה על ירי סידור עלייה ברשותנו או בגלוי בפומבי, לא עלייה נסתרת למען הרבוח עד כמה שאפשר יחודים בארץ, אלא עלייה במיטוד של מלחמה פוליטית, שלא תיתן מנוח לממשלה האנגלית, שתדעזע את דעת הקהל באנגליה ובעולם. רק עלייה בלתי פוסקת, חוזרת והולכת, נשנית בעקשנות ובקרבות בלי הרף, הבאת המוני צעירים מגרמניה, פולין, רומניה, יוון וארצות אחרות לחופי ארץ ישראל – לא יתן מנוח לממשלה, ויכריח אותה לשינוי מדיניותה, כי לא רק העלייה עומדת בסכנה, נגד צמצום העלייה יש עוד תקוה כלשהי, איני מאמין באפשרות רחבה של עלייה בלתי לגאלית, אבל יש שמנחמים עצמם באפשרות זו. הוא סבר, כי יהיה זה 'משגה פטאלי ואסון הסטחי, אם נוותר בשעה זו על עלייה גדולה המונית; ואם לא תושג הסכמה לעלייה בעת השיחוח עם הממשלה או בחסכם עם הערכים (דבר שהוא עצמו לא האמין בו), דעתו הנחרצת היחה, שאין דרך אחרת 'מאשר לארגן בעזרת העם היהודי כולו, עלייה המונית ברשותנו אנו'.³²

למחרת, בנאומו בפני הוועד הלאומי, אפשר להבחין בגוון שונה בדברי בן-גוריון. שלא כבפעמים הקודמות, הוא שם הפעם את הדגש על עליית-הצלה:

נוכת המצב בעולם, נוכח גורח השמר אשר נגזרה עלינו בארץ היטלר... אנחנו הועמרנו הפעם בפני מצב, שבנקודה אחת אין אנו יכולים לדבר על איזה שהם ויתורים וזהי בנקודת העלייה, כרנע יש לנו רק ענין אחד; עלייה של מאות אלפים יהודים לארץ... בזמן הקרוב ביותר.³³

ככינוס היישובי שכינוס הוועד הלאומי באותו יום, הרגיש בן-גוריון את הצורך הדחוף במלחמת עלייה. בגלל המעמד הפומבי נוסחו הדברים באופן מתון יותר: 'המאורעות בעולם מחייבים אותנו למלחמה חדשה... למלחמת תגופה למען עלייה המונית לארץ, עד כמה שאפשר מחוץ הסכם יהודי-אנגלי-ערבי, ואם אי אפשר – גם בלעדי כל אלה'.³⁴

גם במרכז מפא"י שהתכנס ב-15 בדצמבר 1938 אמר בן-גוריון, כי הוא רואה 'לחץ של עלייה... שאיננו מכוון לשם העלייה גופא, אלא רק כאמצעי פוליטי'. כך תעמוד בריטניה בפני הכרת להילחם בעלייה הבלתי-לגאלית, דבר שיהיה לו חד שלילי בעיתונות העולם. הוא סבר, כי יארגן

31 שם. למרות עמדתו זו, הסכים אליהו זרבקין, כי כראי לשלוח באוודת חפגתי אגלייה אחת ועליה כמה מאות נערים בגיל 16-17 (ולא ילדים בגיל הרך, כפי שהציע באותה ישיבה ואלטר סנטור), פעולה העשויה לזעזע את מצפוננו של העם האנגלי, ולהדגיש בכך את התביעה להתייר עליית נרע.

32 שם.

33 אספת הוועד הלאומי מיום 12 בדצמבר 1928, אצ"מ, J1/7238.

34 בן-גוריון, כמערכה, ב, עמ' 80-89. ספר המעפילים, עמ' 62.

העלייה בגלוי... צריך להיות מכון להעביר מאות אלפי צעירים... ואם נגזר עליהם ועלינו למות — ימותו פה ואם נגזר להילחם — ילחמו פה, כי זהו המקום היחיד למלחמתנו.³⁵
בתחילת ינואר 1939, כחודש לפני כינוס ועידת סנט גיימס, נסע בן-גוריון לארצות-הברית כדי להפיץ את תכניתו, לארגן את הכינוס היהודי העולמי ולהשיג תומכים ואמצעים להגשמתה. כהיותו בני-יורק כתב כיומנו:

אין ציונות בלי עלייה ויותר מבכל זמן — בשעה זו, ורק כשנודע לעלייה ככל התנאים... ואם לא תהיה דרך אחרת — נעשה אותה גם בכוח... אין לנו שום נשק אפקטיבי ובטוח יותר מהעלייה עצמה. בכוח העלייה, זאת אומרת בעלייה בכוח — ננצח... רק מלחמת העלייה (זאת אומרת עלייה לוחמת) תמנע כניעת אנגליה לטירדן נגד עלייה!³⁶

שלושה שנועות לאתר-מכון הודה בן-גוריון, כי תכניתו לא התקבלה שם יפה: 'הכינוס נחקל בקשיים מצד הלא ציונים ובחוסר התלהבות מצד הציונים, הראשונים מפחדים מהכינוס, האחרונים מפחדים מהפחדים... ברבר האניות לא הושג לפי שעה כלום'.³⁷ מסעו לארצות-הברית נכשל אפוא כשלון חרוץ, בעיקר בגלל הדעה ששרדה בקרב המנהיגים של יהדות אמריקה, כי אין להיאבק בכריסטיה בשעה שקוראים לתמוך כה בהתנגדותה לגרמניה הנאצית.

ועידת סנט-גיימס

בועידת סנט גיימס, שיזמה ממשלת בריטניה במטרה להגיע לפתרון מוסכם בשאלת ארץ-ישראל, השתתפו נציגי הסוכנות היהודית, נציגי כמה ארצות ערביות ונציגי ממשלת בריטניה. המשלחת היהודית היתה מלוכדת ביחסה לשאלות העיקריות, ובכלל זה עניין העלייה. בנושא זה נקט בן-גוריון עמדה תקיפה במיוחד.

בישיבה שנערכה ב-15 בפברואר הציג מלקלום מקדונלד מעין גירסה מחודשת להצעת הלורד סמואל מירלי 1937, לקבוע את ממדי העלייה היהודית למשך כמה שנים, כך שהיישוב היהודי בארץ יגיע לאחוז מסוים (כ-40%) מהאוכלוסייה הכללית; זאת בלי להתיעץ תחילה עם הערבים וכלי לקבל את הסכמתם. רק לאחר מספר שנים קצוב תהיה כל עלייה נוספת תלויה בהסכמת הערבים. בן-גוריון ביקש את רשות הדיבור ואמר:

היהודים לא יוותרו על ארץ ישראל שלהם, הם עלו לארץ בימי התורכים, כעולים כלחי לגאליים, על פי פתקה אדומה, הוא עצמו עולה בלתי לגאלי, הוא הפר את החוק התורכי בגלל חוק נעלה ממנו. 400,000 יהודי ארץ ישראל לא יכירו בחוק התולה את זכות עלייתם לארץ בהסכמת המופתי.³⁸

בישיבה שהתקיימה כעבור עשרה ימים הבהיר בן-גוריון לחברי המשלחת הבריטית, 'שהפסקת העלייה היהודית לא תיתכן... אלא בכזו הכירונום הבריטיים, המשטרה הבריטית והצי הבריטי'.³⁹

35 ישיבת מרכז מפא"י מיום 15 בדצמבר 1938, א.מ.ע.

36 ראה יומן בן-גוריון, 3 בינואר 1939.

37 שם, 24 בינואר 1939.

38 מ' שרת, זמן מדיני, ב, תל-אביב 1971, עמ' 55-58 [להלן: שרת, יומן].

39 בן-גוריון, במערכה, ב, עמ' 100.

ההצעות הבריטיות הסופיות הוגשו לצדדים ב-15 במאוס 1939, והן היוו את הבסיס לספר הלבן של מקדונלד שפרסומו נדחה בחודשיים, כנראה עקב פלישת גרמניה לציכוסלובקיה ובגלל הצעות פתרון אחרות שהועלו מצדדים שונים, והצורך בניסוחם ובהבהרתם של דברים. היו אלו הצעות אולטימטיביות, שמאחוריהן עמד נסיון לרכוש את אהדה התנועה הלאומית הערבית להמשך השלטון הבריטי במזרח-התיכון. המדינאים הבריטים סברו, כי היישוב היהודי וההסתדרות הציונית לא יוכלו לפעול נגד בריטניה, מעבר למחאות וגיוס של רעת הקהל; שכן הנטיבת המדיניות וסכנת המלחמה לא תאפשרנה להם לתמוך באויבי בריטניה. תגובת המשלחת היהודית היתה חריפה ביותר. ההצעות נדחו על-ידי כל נציגי היהודים, כולל הלא-ציונים, ולמחרת היום הפסיקה המשלחת את שיחותיה ועזבה את הוועידה.⁴⁰

לאחר כשלון הוועידה בלונדון החלו רוב מנהיגי היישוב לבטא עמדות תקיפות יותר נגד המדיניות הבריטית החדשה. גם הספקנים והמהססים שביניהם הרגישו, כי יש להגיב בחריפות ולנקוט מייד בצעדים מדיניים ומעשיים. התמיכה בעלייה בלתי-לגאלית היתה מוסכמת עתה על כל חוגי היישוב.⁴¹ המתונים העדיפו אותה על צורות אחרות של מאבק נגד מדיניות הממשלה, כי ניתן להפעילה – כך קיוו – ללא מעשי אלימות. אך לא היתה תמימות-דעים באשר לטיב הפעולות הקשורות בעלייה זו, היקפן ודרכי ביצוען. אי הכהירות הואת אפיינה את תגובות המנהיגים ושיקפה את המצב הנואש והמבוכה הרבה של העם היהודי באותו זמן.

הוויכוח בהנהגה

בפני ההנהגה היישובית והציונית עמדו מספר שאלות שהיו קשורות זו לזו: האם לארגן עלייה המונית וגלויה, שתהווה מכשיר חשוב במאבקים הפוליטיים כנגד המדיניות הבריטית החדשה? או שמא לנסות עלייה חשאית, שמטרתה האחת היא הצלת יהודים רבים ככל האפשר מארצות אירופה? האם ליוזם התנגשויות כנגד השלטונות, כוחות המשטרה, הצבא והצי, אפילו תוך שימוש בנשק וסיכון העולים והמבצעים? ואם כן – מה יהא היקף השימוש בכוח? איך לנהוג כאשר היחזמה להתנגשות באה מן הצד הבריטי? גם בענין המופעמים לעלייה התעוררו שאלות אחדות: האם להעריך את הכמות על האיכות – האם להעלות כל יהודי החפץ לעלות, או אולי להעדיף ולהעלות את חברי התנועות החלוציות וכוחות צעירים בלבד? כמובן עלה במלוא חריפותה שאלת מימון הפעולות הללו.

הדעות בהנהגה נחלקו בין המתונים והאקטיביסטים, אך גם בקרב שני מחנות אלו לא היו עמדות אחידות. היו מתונים שהתנגדו אפילו לעריכת שביתות והפגנות שקטות; בעוד שאחרים דגלו גם בהתנגדות פאסיבית. לעומתם היו אקטיביסטים שסברו, כי יש לנקוט לא רק בדרך של

40 על תגובתו של ויצמן וכעסו הרב, ראה אביזחור (לעיל, הערה 15), עמ' 31, 32 והערה 52.
41 ראה, למשל, דברי אהרן ציולינג בישיבת מרכז מפא"י ב-22 במאוס 1939, אמ"ע: יש עכשיו ענין אחר מוסכם על ידי כולנו, גם על ידי סמילנסקי, ענין העלייה. מרוע ענין זה מוסכם עכשיו, מפני שהקריטריון לעשותו תוך ויכוח והתאבקות גם בענין, מפני שהסכנה לעובדה. חוששני כי לולא היתה עלייה זו, לא היו מחליטים עכשיו עליה, או שהיו מחליטים ומעבירים את המעשה. העובדה עשתה את הענין הזה מוסכם, עכשיו לפחות כדרך.

יצחק שנברג : שיר המעפילים

בַּחֲשָׁאֵי קְסִינָה גּוֹשְׁשָׁת.	בַּחֲשָׁאֵי קְסִינָה גּוֹשְׁשָׁת.
בְּהַקְטָה שָׁם לֵב הוֹלֵם.	לֵיל שְׁחֹרֵר. הֵיטָ זָעוּף.
הוּ, שְׂמָעֵי אֲדַמַּת מוֹרְשָׁת.	הוּ, שְׂמָעֵי אֲדַמַּת מוֹרְשָׁת.
שָׁב אֲלֵיךְ בֶּן תֵּלֵם.	שָׁב אֲלֵיךְ בֶּן צַנִּי.

וּבַחֲשָׁאֵי עוֹלָיִם אֲנִי
עַל אֲדַמַּת מוֹרְשָׁת.
וּבְאֲזָנָם הִיא סוֹר לֹחֶשֶׁת:
כֹּה לְחַי! כֹּה לְחַי!

ב'חשאי קסינה גוששת' – שיר נפוץ בשנות הארבעים. מלים: המשורר יצחק שנברג. הלחן: עמנואל לין מקיבוץ משמר-העמק

ניתוק-בגוע והפסקת שיתוף-פעולה עם השלטונות, אלא אף ליהודים התנגשויות עם השלטונות, תוך שימוש בכוח ובנשק, אפילו יש בכך כדי לסכן את חייהם של מעפילים ולוחמים. בראש האקטיביסטים עמדו ברל כצנלסון, בן-גוריון ויצחק טבנקין, מאנשי תנועת העבודה, אליהו גולומב, רב הון, שאול מאירוב וישראל גלילי מראשי ה'הגנה' (גם הם מתנועת העבודה). הודב מאיר בולין (בריאילין) והרב יהודה ליב פישמן (מימון) מראשי ה'מזרחי', וכן רבים מבין הצעירים שבחוגי האזרחים ואנשי המפלגות הימניות, בגון אנשי תנועת 'מכבי'. בראש המתנתים עמדו חיים וייצמן, אליעזר קפלן, דוד רמז, ויוסף שפרינצק, מנהיגי 'השומר הצעיר'; וכן משה סמילנסקי מהתאחדות האיכרים, ישראל רוקח מחוגי 'האזרחים', ורוב עולי מערב-אירופה.⁴² מנהיגים אחדים, וכן-גוריון בתוכם, סברו, שבויטניה לא תנקוט באמצעים חריפים כלפי העלייה הבלתי-לגאלית; ואם תורה לירות על אוניות, הרבר יעשה רושם שלילי בבריטניה ובעולם ועלול אף לגרום לנפילת הממשלה הבריטית.⁴³ לעומתם, היה ברל כצנלסון מסופק אם התנגשויות עם הצבא והמשטרה על רקע ההעפלה יניבו פירות מדיניים. הוא טען, כי היו כבר תקריות בהן ירו ספינות בריטיות על אוניות מעפילים והעיתונות הבריטית והעולמית אפילו לא סיפרו על כך.⁴⁴ בישיבות מועצת מפא"י הי"ג נשמעו גם דעות נוספות. בולן חמכו אמנם בעלייה הבלתי-לגאלית, אך כל אחד ראה אותה מזווית אחרת ובהדגשים אחרים. רחל ינאית היתה למעשה

42 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 20.

43 בן-גוריון אמר דברים אלה בוועידת סנט גיימס. ראת שרת, יומן, ד, עמ' 91; מ' ברזוהר, בן-גוריון, א, חל-אביב השלייה, עמ' 400. כנזכר לעיל, בן-גוריון כחכ דברים דומים ביומנו כבר בדצמבר 1938.

44 ראה דבריו בפרוטוקול המועצה הי"ג של מפא"י ב-14 באפריל 1939. אמ"ע. ראה גם כצנלסון, כתבים (לעיל, הערה 2), ט, עמ' 45. ספר המעפילים, עמ' 198.

הנאמת היחידה באותה מועצה שצידדה בתכניתו של בן-גוריון בדבר עלייה המונית גלוייה. היא אף התלונה כי הציפייה באפס מעשה לשובו של בן-גוריון מאנגליה, הביאה לכוכו רגשי התגובה הראשונה שהיתה כל כך טבעית.⁴⁵ בן-גוריון עמד על דעתו, כי אין סיכוי להוציא עלייה כזו לפועל כחשאי: 'עכשיו ימי היטלר והעלייה היא היום שאלת חיים ומוות בשביל מאות אלפים יהודים. האם זאת חזיה התשובה, האם ברכים כאלה (עלייה ב') ניתן חשוכה לעלייה המונית? ... לא תוכל להיות עלייה המונית בדרך כזאת'.⁴⁶ כמרכן חזר בן-גוריון על נימוקיו הפוליטיים בזכות עלייה כלת-גאלית, המונית וראונית, אפילו אם יביא הדבר לשימוש בכוח הנשק. עלייה כזו יכלה לשמש, לדעתו, אמצעי פוליטי נאות לשכירת המישטר המחניק את העלייה החוקית.

פרשת 'אסימי' – שביתות והפגנות

אחת משיטות המאבק נגד המדיניות הבריטית החדשה, לה הסכימו גם רוב המתונים, היתה השביתות וההפגנות במחאה על גירוש אניות-מעפילים מחופי הארץ. שיטה חדשה זו באה לאחר מקרים אחדים, בהם ספינות-מעפילים גורשו ללא כל תגובה. באפריל 1939 החל מסתמן השינוי. ב-11 בו נתפסה האניה 'אסימי' עם 268 מתוך כ-470 מעפיליה. כמה ימים לאחר-מכן נתפסה סירת-המיפרש 'פנגיה קונפיטורה' עם 176 איש, מאחורני מעפילי האניה 'קאטינה'. ב-23 באפריל פקדו השלטונות על גירוש 'אסימי' ו'פנגיה קונפיטורה'. בן-גוריון, ששמע מראש על הגירוש הצפוי, נחתלתל מאדישותו של היישוב היהודי.⁴⁷ ב-21 באפריל קרא אליו את דוד הכהן מחיפה והודיע לו, כי 'עליו לדאוג שלא יהיה שקט בחיפה ... שיסדרו הפגנה, מהומה, מחאה, שיש לה ערך של חרשות בשביל עיתוני חוץ לארץ'.⁴⁸ ארגון ההפגנות נגד הגירוש הוטל על 'ועדת המצב' של קהילת חיפה ועל ההגנה. אולם נעשה הכל על-מנת להעלים את תפקידם של המוסדות הרשמיים והלא-רשמיים בפעולות אלו.⁴⁹

ההפגנה והמונית השביתת הכללית והמלאה בחיפה, היו הפעולות המאורגנות הגדולות הראשונות של היישוב נגד גירוש מעפילים וגירות העלייה. הצלחת הפעולה בחיפה – הגיוס המהיר והתמוני של תושבי העיר והאזור, ההפגנה והשביתת המלאה – היוותה נקודת-מיפנה חשובה במאבק נגד השלטונות הבריאה להתעוררות גדולה בקרב הציבור היהודי בארץ כולה. המחאות החריפות הרתיעו במקצת את השלטונות. האניה 'אסימי' נשלחה אמנם ללב-ים, אך סירת-המיפרש שהיתה רעועה ומחנחת ביותר, לא נשלחה בעקבותיה. מאז ועד לאחר פרץ מלחמת-העולם השנייה נמנעו השלטונות מגירוש אניות-מעפילים חזרה ללב-ים; כל האניות

45 סרטוקול ישיבת המועצה, מיום 15 באפריל 1939, שם.

46 ישיבה ב-16 באפריל 1939, שם. ברוח זו דיבר גם בישיבת הנחלת הסוכנות היהודית שהתקיימה ב-30 באפריל 1939.

47 עוד ב-23 במארס, למחרת תפיסתה של 'סאנוד', העיד בן-גוריון בישיבה של חברי הוועד הפועל הצייתי וסגניהם היושבים בארץ, כי העדר התגובה על גירוש אניות המעפילים מהארץ שבוצע לפני-כן, היה 'משום פגיעה בחויה הפוליטית שלנו, מפני שזה נתן יסוד גם לממשלה כלונרון ועוד יותר לאדמיניסטרציה פה להגיד, אין דבר היהודים יכלעו הכל, הישוב ישלים'. אצ"מ S25/1821. רברים דומים, ואף חריפים יותר, השמיע הוא במועצה הזיג של מפא"י ובכינוס הוועדה היישובית של הוועד הלאומי ב-20 באפריל 1939.

48 יומן בן-גוריון, 21 באפריל 1939.

49 דאה סטר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 25.

שנחפסו הוחרמו, נוסעיהן הורדו לחוף ולאחר מעצר וחקירה משטרית שוחררו, תוך ניכוי מספר המשוחררים ממיכסת רשיונות העלייה הרשמית.

'עלייה ג'

גיבוש דרכי תגובה וליבונה של מדיניות ציונית חדשה כנגד המדיניות הבריטית נידונו במסגרות שונות עלידי אישים ומוסדות בארץ ובחוץ-לארץ לפני פרסום 'הספר הלבן' ומיד לאחר פרסומו, ב-17 במאי 1939.

ערב פרסום 'הספר הלבן' טען בן-גוריון, כי אין די בדרך של שכיתות והפגנות: כשיצא הספר הלבן נצטרך להגיב, אבל לא בשכיתות שהיא רק מוזיקה לנו, אין לנו מחייבים לחקות את הערבים... אין אנחנו צריכים לעשות את עצמנו למגוחכים, לעשות דברים שאינם מוזיקים למישהו, ואינם מפחידים את מישהו, אלא שעלולים להזיק רק לנו.⁵⁰

בן-גוריון עמד עתה בראש האקטיביסטים הקיצוניים וחיכנו להביא לחופי תל-אביב אוניות-מעפילים, בגלוי ובצורה הפגנתית, ביום בו יפורסם 'הספר הלבן'. אנשי 'ההגנה' אמורים היו להתגייס למבצע, על-מנת להגן בכוח על פעולת ההורדה של המעפילים, במקרה של התערבות השלטונות.⁵¹ ביומנו רשם:

בהתיעצות של חברים בירדנו הסיפורים ליום פרסום הספר הלבן שממשמש ובא, יוכרז שהמשטר החדש הוא לא חוקי ולא נשמע לו, נמשיך העלייה ולא נפחד ממאסרות וקנסות, כל יהודי יתן מחסה לעולים, אם אפשר יהיה יבואו ליום פרסום הספר הלבן, אניות.⁵² בישיבת הוועד הפועל הציוני שהתקיימה ב-9-10 במאי 1939 (שבוע ימים לפני פרסום הספר הלבן), תמכו ברעיון הבאתה של אוניות-מעפילים ביום הפרסום המיועד גם שלמה זלמן רובשוב (שז"ר) ואהרן ציולינג.⁵³ מובן, שהדבר לא היה אפשרי, ולו רק בגלל קוצר הזמן.⁵⁴ סמוך למועד פרסומו של 'הספר הלבן' נשלח לפאריס שורה אושרוביץ — חבר קיבוץ גבעת-ברנר, שבשנות השלושים היה שליח 'החלץ' בגרמניה — וברשותו הנחיות מטעם המוסדות העליונים לפעילי 'עלייה ב' בדבר תכנית להורדת מעפילים, בעיקר צעירים, בחופי הארץ. הפעולה היתה צריכה להתבצע לאור היום, והיא נועדה לעכב את פרסום 'הספר הלבן'. מאות חברי 'ההגנה' ימתינו על החוף לבוא האוניה, ואם תהיינה התנגשויות בין רשויות הצבא והמשטרה לבין המעפילים, לא יהסו להורידם אל החוף אפילו בכוח.⁵⁵

אושרוביץ דן באריכות בתכנית אלה בישיבות עם השליחים, ומסקנתם היתה שהן אינן בגות-

50 ראה דבריו בישיבת חברי הוועד הפועל הציוני הנמצאים בארץ-ישראל שנערכה ב-24 באפריל 1939, אצ"מ, S25/1823.

51 ראה בראגנסקי, עמ' 217.

52 יומן בן-גוריון, 1 במאי 1939. דברים דומים אמר בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם שנערכה ב-3 במאי 1939, אצ"מ, S25/40.

53 פרוטוקול הישיבה, אצ"מ, S25/1836. דברים חריפים עוד יותר אמר באותה ישיבה שלמה זלמן שרגאי, נציג הפועל המזרחי.

54 ראה בראגנסקי, עמ' 216.

55 ראה לעיל (הערה 9).

ביצוע.⁵⁶ השליחים ביטאו את התנגדותם בכמה מכתבים ששלחו ארצה. מטרתם הייתה להציל יהודים מאירופה, ולא מאבק נגד המדיניות הכריטיית. הם ביקשו להעלות מספר מירבי של יהודים נודדים תוך זמן קצר, בדרך הכטוחה ביותר ותוך סודיות מוחלטת. בעלייה גלויה והפגנתית היתה, לרעתם, סיכון לחיי העולים, הן בגלל הסיכוי שההיינה התגשויות עם כוחות צבא ומשטרה, והן בגלל האפשרות שצוותי האוניות, שבאותה עת היו לא-יהודים, יורידו את המעפילים לסירות הרחק מחופי הארץ, ויפקידו את המעפילים בלב ים, על-מנח שלא לסכן את עצמם. היה גם חשש, שבעלי האוניות והצוותים יסיקו את שיתוף הפעולה בגלל הסכנות הכרוכות בכך.

מלבד זאת, סבורי הפעילים, אסור להעמיד את המעפילים עצמם במבחן מסוכן. כל רצונם היה לעלות ארצה, והם לא היו מעוניינים בעלייה הפגנתית, שחשמש אמצעי במאבקים פוליטיים.⁵⁷ הפעילים סברו, כי יש ערך גם לצד ההפגנתי ולמאבק הפוליטי שבעלייה הכלחית-לגאלית, טענו כי אפשר להשיג זאת גם בדרך של עלייה המונית בחשאי, ללא שימוש בגשק. בהתנגדותם לדעותיו של בן-גוריון נתמכו הפעילים על-ידי ברל כצנלסון, טבנקין, גולומב וגלילי, שגם הם ראו את חשיבותה של 'עלייה ב' בעצם הבאת יהודים צעירים לארץ-ישראל, וחששו כי התנגשות עם השלטונות יביאו לחיסול המפעל באיכו.⁵⁸

ההחלטה לערוך בכל זאת הפגנות עם פרסום 'הספר הלבן' נתקבלה בסופו של דבר בעיקר בגלל לחצם של האקטיביסטים, שתבעו לתת ביטוי ברור וגלוי להתמרמרות היישוב כנגד השלטונות.⁵⁹ כיום פרסום 'הספר הלבן', הוכרו על 'שבתון', מחאה, הפגנה ומפקד.⁶⁰ למחרת נערכו הפגנות המוניות בכל רחבי הארץ, ובמקומות אחדים היו התגשויות אלימות עם כוחות המשטרה. אולם בן-גוריון לא הסתפק בפעולות מתונות כאלה, וכישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם שהתקיימה ב-26 ביוני 1939, אמר: 'על ירי איומים של התפטרות על ידי אסיפות, הפגנות, החלטות... באמצעים אלה לא נכריע את הספר הלבן'.⁶¹ לדעתו, יש לנקוט עתה באמצעים הרבה יותר חריפים, אפילו פעולות מזוינות. הוא המשיך להפיץ את תכניתו, והודיע לחברי הנהלת הסוכנות היהודית, כי 'הוא רואה את העלייה היהודית לארץ כגשק היתיד היטל לשנות את מצבנו. יש בתוכנו אנשים המוכנים לסכן את נפשם בשביל העלייה ורק גשק זה עלול להצילנו'.⁶² בן-גוריון הציע בוועדה המדינית של מפא"י תכנית-פעולה לעליית אלף איש לשבוע והגנה על העולים.⁶³

56 ראה, למשל, מכתב מאירוב (ששחה בפאריס) אל דוד נמרי (האחראי על ההודוה כחוף) מיום 21 במאי 1939, אותה, חיק דוד נמרי: 'שום בעלי עגלות [אוניות] כאלה, לא יסכימו לעבוד לאור היום, אין על מה לרבר. אם הרחלט על זאת, נצטרך אנוחו (זאת אומרת אתם בארץ) לתת את כל העובדים, ואנונו נשלם עבור העגלה, אם תלך לאיבוד. אמנם רעתי ביסודה אתה, דעתי שעלינו לעבוד על מנת להצליח, ורק ברליה ברירה יקרה אשר יקרה, אבל אם יחלט אתה, נבצע ההחלטה'.

57 ראה עזרת שאול אביגור (מאירוב), אותה, 3403/278: 'הכרתי את האנשים, עם מי תולכים למלחמה - המעפילים, וחשבותי שאסור לנו להעמיד אותם במבחן קשה יותר מרי, כשם שאסור למפקד לתת פקודה שלא ימלאו. כשאתה צריך לפעול עם אלמנט כזה, צריך לדעת למה הוא מסוגל ולמה לא'.

58 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 79. ראה גם שם, ג, חלק שלישי, עמ' 1617, בהערות.

59 ההחלטה בדבר השבתון הבלתי התקבלה בישיבת ההנהלה של הוועד הלאומי ב-30 באפריל 1939, אצ"מ, J1/7250.

60 מתוך כרוז ועדת הפעולה העצמית ליום הפקודה של עיריית הלאומי, 18 במאי 1939, אצ"מ, J1/4027.

61 אצ"מ, S25/1835.

62 אצ"מ, פורטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות מיום 21 במאי 1939.

63 יומן בן-גוריון, 24 במאי 1939.

יצחק אבנר

הפגנה נגד 'הספר הלבן' בירושלים

באותו יום כתב הוא 'קרי פעולה' – תכנית מלחמתו ב'ספר הלבן' – שאותם השמיע במסיבת ארגוני הנוער בירושלים שהתקיימה באותו ערב (במוצאי חג השבועות). הוא טען, כי העם היהודי עומד עתה על סף תקופה חדשה, 'תקופת הציונות הלוחמת... המשך פעולתנו הציונית יתכן אך ורק מתוך מלחמה... נוכל להמשיך את פעולתנו וגם נגביר ונחיש אותה, אך ורק מתוך מלחמה גלויה ונועזת שלא תרחע מכל מכשול וסכנה'. איך זו מלחמה נגד העם האנגלי והאימפריה הבריטית, אלא 'מלחמה כמדיניותה של הממשלה האנגלית'. מטרת המלחמה אינה השגת העצמאות בשביל יהודי ארץ-ישראל,

אלא פתיחת שערי הארץ להמתי ישראל, לקיבוץ גלויות, להחיישבות יהודית בכל רחבי הארץ... האמצעי הראשון – ראשון בזמן ובחשיבות – הוא מלחמת העלייה... בסידור העלייה לא נחשש... עם גורמים כלכליים כלבד, אלא נגביר העלייה בהתאם לצרכים האסטרטגים של הציונות הלוחמת תעלה במינימום של זמן, מכסימום של עולים, ובשורה הראשונה נעלה כותרת חלוצים צעירים ומאומנים, אשר יעשו לאל את המזימות של הספר הלבן ויבטיחו את נצחנות של הציונות הלוחמת... נצטרך להגנה חדשה שחיינו פטורים הימנה עד עכשיו, להגנה על העלייה וההתישבות... שומה עלינו להגן בכוחנו אנו על העלייה וההתישבות היהודית, לא רק מהחקפה ערבית, אלא אף מפני הממשלה... לשם כך עלינו לגייס את הצעירים, לאמנם ולציידם, בארץ ובגולה, למען יהיו מוכנים כבוא הרגע המכריע.⁶⁴

142

64 ד"ר בן-גוריון, 'קרי פעולה', אצ"מ, S25/59. קטעים קטנים מצויים ביומן בן-גוריון, 24 במאי 1939. בן-גוריון קרא את תוכניתו זו גם כישיבת מרכז מפא"י, שנערכה ב-28 במאי 1939.

אח הרתובות באגפים, על-ידי הקמת מחסרים מכל הבא ליד.⁶⁶ מייד עם קבלת ההוראה באוניה 'אטראטו' נמצאו מאה מתנדבים מקרב המעפילים. אולם עוד לפני החילת הביצוע נחקבלה הוראה נוספת, על ביטול התכנית; כנראה לנוכח ההתנגדות שהיתה לכך, בעיקר בקרב חלק ממנהיגי מפא"י שחלקו על בן-גוריון.⁶⁷ שלושה ימים לאחר-מכן, ב-28 במאי 1939 נתפסה האוניה על-ידי הבריטים מול חוף שפיים, שם המתנו מאות מחברי 'ההגנה' להורדת המעפילים, והיא נאלצה להפליג לנמל חיפה.

ב-31 במאי 1939 נפגש בן-גוריון עם נציגי ונועת 'מכבי' וחיאר בפניהם את תכניתו, שחלקה נראה דמיוני. הוא דיבר על הבאתם ארצה של 100,000 צעירים, שיקבלו אימון צבאי ויביאו עמם רכבות של מכוניות-יריה ואווירונים, ואולי יהיו גורם חשוב בכיבוש הארץ בכוח.⁶⁸ אין זו עוד מלחמה על העלייה ארצה בלבד, אלא אף מלחמה לכיבושה של ארץ-ישראל; מעין המשך ופיתוח לתכניתו מדצמבר 1938, עת דיבר על 'מרד עלייה' ועל כיבוש חיפה.

לתכניתו זו, תכנית העלייה המזוינת, קראו בשם 'עלייה ג'.⁶⁹ שונה היא מעלייה ב' בכך, שבנוסף להעפלה אמורה היתה לעסוק גם באפשרות של מרד מזוין, או לפחות עלייה בכוח. מטרתו של בן-גוריון היתה להביא לידי ביטול 'הספר הלבן'. הוא קיווה, שניתן יהיה להביא לשינוי רצוי במדיניות הממשלה, כשהציבור בבריטניה יווכח, כי את 'הספר הלבן' אפשר להגשים רק תוך כדי התנגשויות אלימות, התאכזרות לפליטים הנמלטים מרדיפות הנאצים וריכוז גמור של היישוב היהודי בארץ-ישראל.⁷⁰

אולם המציאות היתה שונה, בין היתר משום שהבריטים כמעט שלא סיפקו הואנה לתגובה חריפה של הציבור היהודי, שכן הם מיעטו להשתמש בכוח. בן-גוריון סבר, כי אי-החזרתן של אוניות מעפילים, שהורדם של העולים הבלתי-לגאליים שנתפסו על החוף והשארם בארץ, והימנעות השלטונות מהתנגשויות 'באה מתוך חשש של הממשלה שהיישוב מוכן להלחם. הממשלה נרתעת ממלחמה זו',⁷¹ לדעתו, הממשלה ידעה, 'שהתנגשות איתנו בשטח העלייה,

66 עדות ישראל גלילי, את"ה, 4283; בראגנסקי, עמ' 217. ייתכן, שלתכנית זו מחייטים דברי בן-גוריון כישיבת הנהלח הסוכנות מיום 4 ביוני 1939: 'היה בתוכנו אנשים שמוכנים היו לסכן את נפשם בקשר עם עויני העלייה'.

67 בראגנסקי, עמ' 217. ייתכן שבקשר לתכנית זו וכיטולה, או להכנות דומות אחרות (ראה להלן), מחייטים דברי בן-גוריון ביום עיון לפעילי 'הקיבוץ המאוחד' שנערך ב-19 באפריל 1944: 'היתה לנו איזו תכנית של מלחמה על עלייה, ענין חמור ומסוכן, לאחר 'הספר הלבן' העברתי זאת כהנהלה; ההנהלה מילאה ידי לעשות זאת... הבאתי את הענין לעדה הפוליטית של המפלגה, היה דיון, הרוב היה נגד, ברוב זה היו טכניקן ושפריצעק... אמרתי אני מוכרח להודיע להנהלה שימסור לאחד לעשות זאת, כי ההנהלה החליטה לעשות זאת. הענין היה רציני כי זו היתה צריכה להיות מלחמה על עלייה, ומלחמה היא מלחמה, והענין היה מטרד ומאורגן עם אנשים על הכלים והכלי'. את"ה, ארכיון בן-גוריון, 277/12. מאייזני 1944. מובא בספר ההגנה, ג, חלק שלישי, עמ' 1617 בהערות. ישראל גלילי סיפר בעדותו (לעיל, הערה 66), כי בן-גוריון חיכך 'הבאה הפגנתית של אתניה לתופי תל-אביב והגנה כושק על המעפילים שידוד, הכוונה היתה אפקס פוליטי'. חבריו בוועדה המפלגתית שנבחרה להורכת הפעולות המזוירות, התנגדו לתכניתו של בן-גוריון: 'אמרנו שזה יהיה מעשה פרובוקטיבי, שזה יפחיד את בעלי האומיות והם יפסיקו את העלייה, האפקס הפוליטי יבוא במקום הערך הממשי של ההעפלה'.

68 במכתבו אל גלילי מיום 29 בינואר 1960 (ספר ההגנה, שם) כותב בן-גוריון, שטכניקן ונולומב היו נגד חכניתו זו. שם, ג, חלק ראשון, עמ' 24. ראה גם שם, ג, חלק שלישי, עמ' 1605 בהערות.

69 שם, ג, חלק ראשון, עמ' 79. כישיבת מרכז מפא"י שנערכה ב-2 בספטמבר 1939, הזכיר בן-גוריון את המושג 'העלייה השלישית'.

70 ד' בן-גוריון, 'ברוך לצבא ולמדינת ישראל (10): הכשרה הרור הצעיר למרד', דבר, 4 באוקטובר 1963.

71 יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1939.

על סיפון האונייה
אטראטור. במרכז –
השליח לוי שורץ מרכז
אל המעפילים

עלולה להיות לא התחלת הקץ שלנו – כפי שסבור ויאמה [ולמן ארן] אלא התחלת הקץ של הספר
הלכן.⁷² גולומב כתב על כך לבן-גוריון: 'המלחמה נגד העלייה נעשית עתה כדרך של אינטרבנציה
בארצות המעבר והעגשות בעלי האניות, או הסירות, על ידי התרמה ועונשים של רכי התובלים. נגר
זה אין אפשרות להילחם בכח. לכן תבע גולומב לרכז את כוחותינו רק בחישוב תכניות של פעולה
ממושכת... דרכנו היא האחת – הארוכה והקשה – ואין אחרת.'⁷³
למחרת, כשיבכת הודעה הפועל הציני המצומצם, העלה בן-גוריון שוכ את שאלת השימוש
בכוח ואפשרות המרד:

עלינו להקים כח צבאי יהודי, שתהיה ביכולתו למרוד, אם יהיה צורך בכח. אני בטוח
שלא יהיה צורך בכך. אבל אפשרות למרוד – הכרחית לנו... לפי המצב עכשיו, אין
מניעה שאנו נעלה במשך השנה 50 אלף בחורים צעירים לארץ, אם רק יהיה לנו כסף
לכך. האניות, הטכניקה והנאמנות, זה בלבד אולי יהרס את הספר הלכן.⁷⁴
אולם הפעם הוא הדגיש במיוחד את עניין ההתיישבות כדבר העומד בראש המאבק, ולא אח
העלייה.⁷⁵ ברכי תשובתו למתווכחים ביום השני של הדיון תיקן בן-גוריון את הרושם שנוצר יום
לפניכן, כי אין העלייה עיקר, או נספח הוא לעניין ההתיישבות:
כל דרך שתיתן לנו אפשרות במינימום של זמן, להביא מכסימום של יהודים לארץ, היא

72 שם, 20 ביוני 1939.
73 מכתב גולומב לבן-גוריון מיום 25 ביוני 1939, אה"ה, ויקי מכתבים. ראה גם סטר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 32.
74 פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל הציני המצומצם מיום 26 ביוני 1939, אצ"ט, S25/1835.
75 שם: 'אבל לא בעלייה מרכז הכובד, אם כי גם ענין העלייה אינו קל, אבל מה שגרוע מזה, יש מיטו מאוצו את
הבסיס, את הקרקע, כיצד נעמוד?'

דרך ציונית... הדבר היסודי במלחמתנו נגד הספר הלבן, הוא להביא הרבה יהודים לארץ, הרבה יהודים צעירים, בין אם תהיה עבודה ובין אם לא תהיה... עליה וצבא אלה הם שני הדברים היסודיים הדרושים לנו, והם קשורים זה בזה, בלי עלייה, לא יהיה צבא.⁷⁶

בסוף יולי 1939, כשהחקרבה 'קולוראדו' (היתה זו מפלגתה השנייה) לחוסי הארץ עם כ-380 מעפילים, העלה בן-גוריון שוב את הרעיון של שימוש בכוח. הוא תבע להביא את האוניה לתל-אביב ולהוריד את המעפילים בעזרת אנשי ה'הגנה' המזוינים. 'אם תבוא משטרה בריטית נילחם בה'. אולם הפעם דחו את הרעיון, לדברי בן-גוריון, גם חברי הנהלת הסוכנות היהודית וגם חברי הוועדה המדינית של מפא"י;⁷⁷ ובבעבר, גם הפעם היו גלומב וטבנקין מראשי המתנגדים.⁷⁸ יש לציין, כי התנגדותו של גלומב לתכניתו של בן-גוריון לא היתה לעצם השימוש בכוח,⁷⁹ אלא להבאתם ארצה של מעפילים תוך סיכון חייהם, כאילו הם עצמם לוחמים. עמדתו זו תאמה גם את השקפותיהם של טבנקין, ברל כצנלסון ופעילי 'עלייה ב'. השאלה הובאה להצבעה. בן-גוריון שהיה במיעוט, איים בהתפטרות, אלא שבדינתיים נתפסה האוניה על-ידי השלטונות. כאשר הובאה לנמל חיפה, העלה בן-גוריון תכנית נוספת, עוד יותר טוענה: להשתלט על הנמל, להוריד את העולים מהאוניה ולהוציאם מהנמל. גם הצעה זו נדחתה על-ידי חברי הנהלה הציונית וחבריו למפלגה. בן-גוריון נזכר לדעת, כי בנסיבות הקיימות הוא לא יצליח להבטיח את חמיכת רוב חברי מפלגתו לגישתו הקיצונית 'הלוחמת'. על-כן חדל להתעקש על השימוש בכוח, ורעיון 'עלייה ג'⁸⁰

- 76 שם, 27 ביוני 1939.
- 77 ב'רוחה' (לעיל, הערה 43), א, עמ' 400. לא מצאתי בפרוטוקולים של ההנהלה הציונית דיונים בנושא. ייתכן, שאסילו הובא הפניין לפני הנהלה, חרי שבגלל חשיבות וסודיות תושא לא נכתב תזכיר בפרוטוקול. אך סביר יותר להניח, שבהנהלה לא נערך כלל דיון רשמי בעניין. בן-גוריון הביא כנראה את הדבר לפני כמה מחברי הנהלה, והם שדחו את הרעיון.
- 78 ראה לעיל, הערה 67.
- 79 פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות מיום 28 ביולי 1939, אה"צ.
- 80 ב'רוחה' (לעיל, הערה 43), א, עמ' 400.
- בן-גוריון רשם ביומנו ב-3 באוגוסט 1939: 'כא רק אליהו [גלומב], הוא סתגנו לדעתי על הורדת העולים, מוטב שהאוניה תחזור וחקבל עולים נוספים... הטלח על יעקב [דורין] ללכת מיד לחיפה, ולהביא תכנית של הורדת העולים. ישיבת ההנהלה גרינברום. קפלן ומשה [שרתוק] סתגרים להצמתי, החלטה טופית תחקבל לאחר שנקבל הצעת יעקב'.
- למחרת כתב בן-גוריון ביומנו: 'יעקב הביא מירושלים תשובתם השלילית של משה וגרינברום להצמתי. זהו כנראה פשר הפתק בכתב-ידו של משה שדחוק מיום 4 באוגוסט 1939, אתיה, חיק בן-גוריון: 1... יש לעשות נסיון להוריד את האנשים.
2. אין בשום פנים להחיר שימוש בנשק על ידי אנשינו.
  3. לשם כך אנשינו צריכים ללכת בלתי מורגנים.
  4. יש לעשות את כל המאמצים, להבטחת ההצלחה על ידי זריזות ומהירות.
  5. אם הצד שכנגד יחליל לירות, אז יופיע בכוח רכ, יש להסתלק.
  6. התוצאה כמקרה של אי הצלחה תוכל להיות, שרק חלק מהאנשים או מעטים מהם יצליחו להמלט.
  7. במקרה של כשלון נסור, איש לא יצליח להמלט, בשני המקרים האלה נשאר ערכה תהפגנתי של ההפגנה.
  8. אם דעתך או דעת מומחינו היא שאין לעשות נסיון כזה, אלא אם כן יהיו אנשינו מוכנים להוצגשות רמים, הרינו נגד וצמתי'.
- דאה גם להלן, הערה 89. בראגינסקי (עמ' 217) מספר, כי ודאה להורדת מעפילים לחוף בכוח נשלחה בסוף אוגוסט 1939 גם לאציה שייגר היל', אך גם במקרה זה ביטלה ההוראה.

פתק של משה שרתוק
 בעניין נסיון לשחרר את
 מפולו קולוראדו מיד
 הבריטים בגלל חיפה, 4
 באוגוסט 1959

107, 4, 8, 59

משה
 1. משה שרתוק
 2. משה שרתוק
 3. משה שרתוק
 4. משה שרתוק
 5. משה שרתוק
 6. משה שרתוק
 7. משה שרתוק
 8. משה שרתוק
 9. משה שרתוק
 10. משה שרתוק
 11. משה שרתוק
 12. משה שרתוק
 13. משה שרתוק
 14. משה שרתוק
 15. משה שרתוק
 16. משה שרתוק
 17. משה שרתוק
 18. משה שרתוק
 19. משה שרתוק
 20. משה שרתוק
 21. משה שרתוק
 22. משה שרתוק
 23. משה שרתוק
 24. משה שרתוק
 25. משה שרתוק
 26. משה שרתוק
 27. משה שרתוק
 28. משה שרתוק
 29. משה שרתוק
 30. משה שרתוק
 31. משה שרתוק
 32. משה שרתוק
 33. משה שרתוק
 34. משה שרתוק
 35. משה שרתוק
 36. משה שרתוק
 37. משה שרתוק
 38. משה שרתוק
 39. משה שרתוק
 40. משה שרתוק
 41. משה שרתוק
 42. משה שרתוק
 43. משה שרתוק
 44. משה שרתוק
 45. משה שרתוק
 46. משה שרתוק
 47. משה שרתוק
 48. משה שרתוק
 49. משה שרתוק
 50. משה שרתוק
 51. משה שרתוק
 52. משה שרתוק
 53. משה שרתוק
 54. משה שרתוק
 55. משה שרתוק
 56. משה שרתוק
 57. משה שרתוק
 58. משה שרתוק
 59. משה שרתוק
 60. משה שרתוק
 61. משה שרתוק
 62. משה שרתוק
 63. משה שרתוק
 64. משה שרתוק
 65. משה שרתוק
 66. משה שרתוק
 67. משה שרתוק
 68. משה שרתוק
 69. משה שרתוק
 70. משה שרתוק
 71. משה שרתוק
 72. משה שרתוק
 73. משה שרתוק
 74. משה שרתוק
 75. משה שרתוק
 76. משה שרתוק
 77. משה שרתוק
 78. משה שרתוק
 79. משה שרתוק
 80. משה שרתוק
 81. משה שרתוק
 82. משה שרתוק
 83. משה שרתוק
 84. משה שרתוק
 85. משה שרתוק
 86. משה שרתוק
 87. משה שרתוק
 88. משה שרתוק
 89. משה שרתוק
 90. משה שרתוק
 91. משה שרתוק
 92. משה שרתוק
 93. משה שרתוק
 94. משה שרתוק
 95. משה שרתוק
 96. משה שרתוק
 97. משה שרתוק
 98. משה שרתוק
 99. משה שרתוק
 100. משה שרתוק

המוסד לעלייה ב'

הגברת הפעולות לעלייה הבלתי-לגאלית והכרת ההנהגה הציונית בצורך שיש בעלייה זו, זירזו את הקמתו של גוף מיוחד שיעסוק בכך – 'המוסד לעלייה ב' או בקיצור 'המוסד לעלייה' או 'המוסד'. למעשה היה 'המוסד' המשך של אותה קבוצת פעילים, שעסקה בארגון העלייה הבלתי-לגאלית עד אז.

עד 1939 התנהלה העלייה הבלתי-לגאלית על-ידי תנועות השמאל, ובעיקר 'הקיבוץ המאוחד' ו'החלוץ'. מפלגות הימין, כגון 'הציונים הכלליים' ו'המזרחי', ואנשי המעמד הבינוני לא היו שותפים לפעולה. השינוי שחל בקרב ההנהגה היישובית והציונית כלפי עלייה זו, והרצון והצורך להגבירה עוד יותר הביאו כבר באביב 1939 מתשכונת חדשות כיצד לתכנן מחוץ ולארגן את 'המוסד', שאך זה הוקם, עם העמדתו של שאול מאירוב כראשו. תכנית אלה נועדו להרחיב את המסגרת הארגונית המטפלת בהעמלה, על-מנת שיוכלו לשחף גם את החוגים, המפלגות והארגונים שלא היו שותפים בה עד כה, לא כמעפילים וכורדאי שלא כמארגנים.

הוועדה לבירור דרכי התגובה הפוליטית של היישוב, שנבחרה ב-16 במארס 1939 על-ידי הוועדה היישובית, ראתה את 'עלייה ב' כ'יצו השעה'.⁸¹ הוועדה החדשה, שעסקה גם בהיבט הארגוני של עלייה זו, הגיעה מייד למסקנה, כי יש ליצור מוסד יישובי עליון ומצומצם, אשר יתאם את הפעולות בנושא 'עלייה ב' של גופים, כגון הנהלת הסוכנות היהודית, הוועד הלאומי, ונשיאות 'כופר היישוב'.⁸² הנהלת הסוכנות היהודית, שאימצה את מסקנות הוועדה, ביקשה להגביר את שליטתה ואת פיקוחה על עלייה זו ותשבה לעשות זאת קודם כל על-ידי ארגון-מחדש של 'המוסד', הכנסת עובדים הנאמנים לה לשורותיו וייעול שיטות העבודה.

משמעות הארגון-מחדש היתה, כי מעתה תיקבענה פעולות העלייה הבלתי-לגאלית לא על-ידי הפעילים עצמם, רובם חברי 'הקיבוץ המאוחד' ואנשי 'החלוץ', אלא על-ידי ההנהגה הציונית והיישובית כולה. וזאת בהתאם לתפיסתה את מהותה, מקומה והשתלבותה של העמלה במאבק הכולל כנגד מדיניות 'הספר הלבן'. בן-גוריון היה מעוניין, שלהנהלת הסוכנות היהודית תהא אתריות ושליטה על פעולות העלייה הבלתי-לגאלית. הוא אף היה מעוניין בהשתלבות תוגי הימין האזרחי במאבקים, מתוך תקווה שהם יתמכו בתכניותיו. אך אלה, ששאפו להשפעה גדולה יותר בהנהלה הציונית וביקשו לשאת גם באחריות לפעולות, על-ידי שיתופם בגופים קובעי-מדיניות מתד וכניסתם למנגנוני הפעולות מאידך, חששו מהשתלטותו של בן-גוריון כראש הנהלת הסוכנות היהודית על 'המוסד', כפי שקרה כאשר השתלט על ארגון ה'הגנה'.⁸³ כמו-כן קיוו הם להבטיח, כי המקודבים להם בחוץ-לארץ יקבלו מקומות באוניות.

התכנית לארגון-מחדש עוררה התנגדות בקרב אנשי 'המוסד', אשר חששו מהפיצול למחלקות והסרבול המנהלי העלול לנבוע מכך, וממינוי אנשים שלא תמיד היו מחאימים, לרעתם, לתפקיד המרצע, וחלקם אף היה חסר כל ניסיון בפעולות שנדרשו. ההתנגדות נבעה גם משיקולים

81 דין חשבון של ועדת המשנה לשאלות מדיניות (סוכם על-ידי א' כצנלסון) מיום 19 באפריל 1939. אצ"מ. S25/59.

82 החצעות סוכמו על-ידי אהרן ברט ביום 17 במארס 1939, שם, שם.

83 על האירגון מחדש של ה'הגנה' והשתלטותו של בן-גוריון, ראה ספר ההגנה, ב', חלק שני, עמ' 1014-1032; ושם, חלק ראשון, עמ' 38-44, 53-55. על האירגון מחדש של 'המוסד' לעלייה ב' ראה בראגינסקי, עמ' 218-228; ראה גם אתיה, ארמית בן-גוריון, 12 ביוני 1939.

מפלגתיים ומהתחרות בין אנשי 'השמאל החלוצי', ליימין האורתני, כמו גם מחששם של הפעילים כי הם יירחקו מעמדות-מפתח, והשליטה על הפעולות תישמט מידהם. אין ספק, שהארגון-מחדש היה מציב את בן-גוריון, בתפקידו כיושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, בעמדת-כוח, שהיתה מגדילה את הסיכוי להגשמת תכניתו לעלייה ג'. אולם בסופו של דבר לא הושלם הארגון-מחדש המתוכנן, בגלל התנגדות אנשי 'המוסד', חוסר תקציבים לפעולות ההעפלה, ופרוץ מלחמת-העולם השנייה.

ההגנה וההעפלה

שיתוף הפעולה בין 'ההגנה' ו'המוסד' לעלייה התהדק עוד יותר כאשר מתנה באביב 1939 שאול מאירוב, איש המפקדה הארצית של 'ההגנה', לעמוד בראש פעולות ההעפלה. מינוי זה, שנעשה כוודאי ביריעתו ובהשראתו של בן-גוריון, הביא לשורה של מהלכים ומכצעים, אשר נועדו לסייע במאבק למען העלייה הכלת-לגאלית.

עם פרסום 'הספר הלבן' התעוררו ביישוב לבטים לגבי השאלה אם ארגון 'ההגנה', שעד אז היה מיועד אך ורק להגנת יישובים בפני התקפות של הערבים, ישמש גם כמכשיר מלחמתי נגד מדיניות 'הספר הלבן'. חוגי 'היימין האורתני' התנגדו לכך, בעוד שתנועת הפועלים ברובה המכריע קיבלה את רצת הנהלת הסוכנות היהודית, שה'הגנה' צריכה להגן גם על זכויות העם - לא במלחמה נגד הבריטים, אלא אך ורק במלחמה נגד מדיניות 'הספר הלבן'.⁸⁴

ב-3 ביולי 1939 הכירה המפקדה הארצית של 'ההגנה' באופן רשמי - בהתאם להנחיות שקיבלה לכך מההנהגה המדינית - בפעולות ההעפלה כבתחום חשוב של פעילותה.⁸⁵ חמישה ימים לאחר-מכן, ב-8 ביולי 1939, נפתח במסגרת הפורום (הפלוגות המיוחדות) של 'ההגנה' קורס ימי שנמשך כחודשיים.⁸⁶ מטרתו העיקרית היתה להכין אנשים לליוח אוניות מעפילים הזורדות מעפילים ביישובי החוף.⁸⁷

במסגרת המאבק האקטיבי המזוין בוצעו אף מעשי-חבלה הקשורים להעפלה. בליל ה-7 ביוני 1939 (כחודש לפני פקודת המפקדה הארצית של 'ההגנה' שהזכרה לעיל) התפרצו שתי פצצות בסמוך למשטרת הדוף בסידנא עלי. ב-18 ביולי 1939 קיים בן-גוריון ישיבה עם בכירי 'ההגנה' - דב הוז, יוחנן רטנר, יעקב דודי וישראל גלילי - והורה להם להכין תכנית של תגובה למקרה שהשלטונות ינסו לפעול כנגד מעפילים.⁸⁸ כשלושה שבועות לאחר-מכן ניהן אישור מטעם הפיקוד העליון של 'ההגנה' להטביע את סירת המשמר המשטרית החודשה 'סינבר' 2, שעסקה בציד-

84 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 38-44.

85 בפקודה שהוצאה ב-3 ביולי 1939, נאמר: לפי החלטת המפקד [המפקדה הארצית], הועמד הארגון לשרות עליה ב... לפיכך אוסרת המפקדה על חברי הארגון, להשתתף בשרות עליה ב' שלא בפקודת הארגון, שלא באמצעות המפקדים המוממנים, אודיה, חיקי מטכ"ל, כשבתעיים לפני-כן, ב-22 ביוני 1939, כתב בן-גוריון ביומנו: 'מפקד החליט להטיל על המחוזות לעזור לעלייה'. וב-30 ביוני רשם ביומן: 'הארגון מצידו החליט להגיש עזרה כשירוש'.

86 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 42, 69; באורא (לעיל, הערה 29), עמ' 52. חספדי הפורום כללו, בין השאר, גם אימונים לקראת מבצעי ההעפלה, ואנשיהן השתתפו במועל במבצעים כאלה.

87 עדות אהרן ליבסקי, את"ה. ראה גם ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 74; שם, שם, חלק שלישי, עמ' 1616 בהערות.

88 יומן בן-גוריון, 18 ביולי 1939.

200/3/24.

Original Investigation Department,
Headquarters, Palestine Police,
P.O. Box 250,
Jerusalem.

SECRET

4th May 1939.

Port & Marine,
C.I.D. Haifa,
C.I.D. Saida.

Subject: Co-operation with H.M. Ships.

Further to secret circular No: 100/3/0/2 dated April 3rd, 1939.

1. A destroyer fleet composed of H.M. Ships "Hera" (Flag-ship) "Harook", "Hereward" and "Hotspur" arrived at Haifa on April 29th. to assist the Palestine Government preventive service in patrolling the coast, and preventing the landing of illegal immigrants and contraband.
2. The Commander of H.M. Ships has decided that one destroyer will be on patrol continuously. The destroyer on patrol will communicate by W/T to H.M. Ships in port who will transmit reports to Duty Officer, Haifa C.I.D. (Telephone No: 592 Haifa) who, in turn, will dispose of such reports as may be necessary.
3. Reference para. 1 of the instructions to Police contained in my previous circular; Port & Marine will notify H.M. Ships when aircraft are leaving on seaboard patrols.
4. Aircraft on patrol will communicate by W/T direct with Haifa Civil Airport who have been directed to relay messages to H.M. Ships and Duty Officer, Haifa C.I.D.

[Handwritten Signature]
DEPUTY INSPECTOR-GENERAL,
C.I.D.

Copy to :- S.A.F.
Nablos District.
Jenin District.
Saida.

חזר הבולשת הארץ-ישראלית על שירות משותף להגנת החופים

חזר הבולשת הארץ-ישראלית
המקטאם את
פעולות המניעה של
משחתות ופטרול-אוויר
נגד העלייה הבלתי-
לגאלית, 4 במאי 1939

מעפילים, תוך הוראה מפורשת להימנע ככל האפשר מפגיעה בחיי-אדם.⁸⁹ ואכן זו טובעה ב-9 באוגוסט, שעה שארבה לספינות-מעפילים בסביבות נתניה.

מבצעים אלה של יחידות ה'הגנה', שנעשו באמצעות הפוי"מ, נועדו לאותת לשלטונות, כי נחושה ההחלטה להילחם למען הגברת העלייה ארצה, וכי מתקנים שתפקידם למנוע את המשכה של העלייה הבלתי-לגאלית, ייפגעו.

פעולות אלה ואחרות אינן מעידות על קבלת תכנית 'מרד העלייה' של בן-גוריון, שכן הן לא התנהלו בהשתתפותם הפעילה של המעפילים. הן הונחו על-ידי הקו של מפקדי ה'הגנה' ופעילי ה'מוסד', שאין לערוך פעולות שיש בהן לסכן את חיי המעפילים עצמם, ואולי אף את עצם קיומו של ארגון ה'הגנה'. יחידות ה'הגנה' נחלצו אמנם לעזרת מעפילי האוניות 'פאריטה' באוגוסט 1939 ורטיגור הילי בתחילת ספטמבר תכחו בחוף בשעת ההחלדה; אך עיקר הפעולה נעשה בספונטניות על-ידי תושבי חל-אביב, וללא כל שימוש בכוח ובנשק.

150

⁸⁹ ייתכן, שפעולה זו תוכננה כדי למנוע את גירוש מעפילי 'קולחאדר'. ב-8 באוגוסט 1939 כתב בן-גוריון כימונו: 'שיבה קצרה של ההגלה, גרימאים, קפלן ואנשי, הסכימו להצטרף על פניעת גירוש עולי 'קולחאדר', ונתתי הוראות מתאימות לחימה'. על 'קולחאדר' ראו לעיל ובהערה 80.

שאלת המימון

תכניותיו של בן-גוריון להביא ארצה רבבות עולים, בגלוי ובכוח, לא היו מבוססות, כי לתנועה הציונית לא היתה יכולת כספית, וממילא גם לא ארגונית, להוציא לפועל מבצע כזה. כל זמן שמנהיגים רבים במוסדות ההנהגה התנכרו למפעל ההעפלה, השפיעה דלות המשאבים על ממדי הפעולה. עד סוף 1938 בא המימון כמעט בלעדית מן הזקיבוץ המאוחד ומ'החלוץ', מתשלומי הנוסעים ומתרומות שנתנו ירידים בארצות שונות;⁹⁰ בצ'כוסלובקיה מימנו עלייה זו גם בכספי ה'העברה'.⁹¹ משעה שאומצה מדיניות חדשה, השאלה הכספית אמורה היתה להיפתר על-ידי המוסדות; אולם לא כך היה, ובעיית המימון המשיכה להכביר על העוסקים במלאכה. אמנם עדיין נותרה תקווה מעורפלת, כי למרות כשלותו של בן-גוריון לגייס כספים בארצות-הברית בינואר 1939, הדי שמגבית הגונה באמריקה⁹² תפתור את בעיות המימון; אולם לעת-עמה בעיות אלה נותרו בעינן.

כך, למשל, ב-30 באפריל 1939 כתב מאירוב (כנראה לגולומב) על תכנית עבודה להעלאת 2,250-3,150 מעפילים תוך כחודש-חודשיים; אולם הכל היה תלוי, לדבריו, בגייס סכומים הגונים והפרשתם לפעולה זו, הן באמריקה (באמצעות כרל כצנלסון) והן מתוך המילוחה, שעליו חשבו להכריז בארץ. הוא הזהיר, כי גם מבחינה כספית, עלולים להגיע בקרוב ליקיר אטום, שיחסל אח כל הפעולה.⁹³ מאירוב החרעם גם על כך, שכספים מסוימים אשר נועדו ליציאה ב' בקשר ליחבית הצפון, נלקחו לצרכים אחרים.⁹⁴

ההנהגה הציונית תכננה באפריל-מאי 1939 גיוס-כספים בהיקף גדול, שנועד לפעולות שוטפות ולמשימות מיוחדות (עלייה, התיישבות, הגנה ודאי גם 'עלייה ב'). וייצמן הביע את נכונותו לנסוע בשבוע הראשון של יוני לצפון-אמריקה, כדי לגייס שם כספים. במברק ששלח ב-22 במאי 1939, הוא ביקש לברר את סיכויי ההצלחה. כעבור שבוע השיבו לו, כי הזמן אינו מתאים לכך.⁹⁵ גם פנייתו של בן-גוריון ב-24 במאי 1939 ליושב-ראש ההסתדרות הציונית בארצות-הברית, הרב שלמה גולדמן, לגייס 7000 לאיי בחישוב שבועי, כסיוע להעלאת 50,000 יהודים (אלף איש כל שבוע), לא נענתה.⁹⁶

בן-גוריון, אשר הן בראשית יוני עם ה'פעילים' באפשרות להגריל אח ממדי העלייה, הבין כי בלי השקעות-הון, גם בשביל סידורים בתוך לארץ וגם בשביל סידורים בארץ, קשה להמשיך את העבודה, וכי ההנהלה תידרש להקציב סכומים גדולים לרכישת סירות ולהתקשרות עם בעלי-

90 הכינוי 'ירידי' ניתן לכותרת כהן מלונדון, אחד החורמים הגדולים למפעל ההעפלה, שביקש לחיות על-שם. על בעיות המימון ראה בראגניסקי, עמ' 57, 108, 129, 134, 140, 167, 219-228.

91 ראה: פי מרץ, 'העברה הציונית - הצלה בשעת צרה', י"פ ולמש, פרב וירושלים, עמ' 167, 168, 172, 173. ה'העברה' או ה'סונסטר' - הסכם עם השלטונות הנאציים על העברת כספים, רכוש וסחורות של אנשים פרטיים, שגרו בארצות שהיו תחת השלטון הנאצי, אל ארצות אחרות, כדי להציל רכוש וכספים אלה.

92 מכתב מאירוב לכרל כצנלסון מיום 23 באפריל 1939, אמ"ע, קרטון 44, א1, חיק 7.

93 מכתב מאירוב אל גולומב מיום 30 באפריל 1939, א' מילשמיין, קדמון וחבורות: ביזגרסיה של יוסף ברפל, תל-אביב תשל"ה, עמ' 108-109.

94 מכתב מאירוב לכרל כצנלסון מיום 2 במאי 1939, אח"ח, 2174. 'תכנית הצפון' - תכנית לעלייה בלתי-לגאלית מהולנד, בלגיה וגרמניה. האותיה 'דחה' נרכשה לפעולה זו בכספים שנאספו בעזרת חיים וייצמן. ראה: גיורא יוסטל; חייו ופועלו, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 20.

95 שרת, יומן, ד, עמ' 305.

96 ראה ספר ההגנה, ג, חלק ראשון, עמ' 78; שם, שם, חלק שלישי, עמ' 1617 בהערות.

כמתנה עולים בלתי-
לגאלים בגבעת מיכאל
שליד נט-צינה, 1939

אוניות.⁹⁷ בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה ב-5 ביוני 1939, התקבלה החלטה על עריכת מגביית מיוחדת לצורכי עלייה בארץ ובגולה, ועל מתן הלוואה של 25,000 ליש"ט על חשבון ההכנסות.⁹⁸ אולם כבר בישיבת ההנהלה שהתקיימה ב-11 ביוני הודיע בן-גוריון, כי קיבל מאליעזר קפלן, גזבר הסוכנות היהודית, ששהה אותה עת בחוץ-לארץ, תשובה שלילית בעניין ההלחאה. באותה ישיבה הוחלט להטיל על הוועדה שהורכבה במיוחד לצורך זה, לבודר את שאלת גיוס הכספים על-מנת להביא הצעות מעשיות להנהלה בישיבתה הקרובה.⁹⁹ בוועדה מסר ר' בהרל, מנהל מחלקת הכספים של הסוכנות, סקירה על המצב הכספי, לפיה יגיע גרעון התקציב הרגיל של הסוכנות לכ-60 אלף לא"י. לכן הוא לא ראה כל אפשרות להעמיס עוד הוצאות על חשבון תקציב זה. דובקין הציע, בניגוד לרצונו של קפלן, להקציב 20,000 לא"י, ובן-גוריון הציע לזקוף הסכום לחשבון התקציב לשנת ח"ש. בישיבת הנהלת הסוכנות שהתקיימה ב-13 ביולי 1939, הוחלט אמנם להטיל על הגזכרוח להשיג הלוואה של 20,000 לא"י לצורכי עלייה.¹⁰⁰ בן-גוריון הסכים להלוות

152

97 יומן בן-גוריון, 3 ביוני 1939.

98 שם, 5 ביוני 1939.

99 ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיחס 13 ביוני 1939, אצ"מ.

100 ישיבה ביום 13 ביוני 1939, שם. בן-גוריון הוא שמסר את סקירת בהרל ואת הצעותיהם של דובקין וקפלן.

להנהלת הסוכנות היהודית 5,000 לא"י לתקופה של שלושה חודשים מקרן מיוחדת שלו; לכן צריכה היתה הגזברות להשיג רק 15,000 לא"י.

לפעולה כה חשובה ורחבת-ממדים הוקצבו אפוא בקושי 20,000 לא"י, ואמנם הפער בין מספרי העולים הגדולים בהם נקב בן-גוריון באותה עת, ובין הסכום הקטן שחשבו להקציב לארגון עלייה זו מצביע על כך, כי בן-גוריון, וכנראה גם רוב חבריו, טרם גיבשו את מחשבותיהם בעניין עלייה ב' וממריה. ללא גיוס של סכומים הרבה יותר גדולים, לא היה סיכוי למימוש תכניתו של בן-גוריון לעלייה ג'.

בן-גוריון נאלץ להשליך את יתרו על הקונגרס הציוני, שאמור היה להתכנס באמצע אוגוסט. שם הוא ביקש להעביר החלטה, שהתקציב הציוני כולו יהיה תקציב פוליטי-מלחמתי, אשר שליש ממנו - 200 אלף מתוך 600 אלף לא"י - יוקדש לעליית כמה רבבות צעירים, בקצב של 10,000 בכל חודש. אם העולים עצמם ישתתפו בהוצאות העלייה מהונם, אזי יוכלו, לדעתו, להעלות ארצה כ-200 אלף יהודים - את כל הרורה של "החלוץ" וסתם נוערי בן-גוריון, שחשש עתה מפני התפרצות מלחמה עולמית בקרוב, הביע דעתו, כי מציאותם או אי-מציאותם של עוד כמה עשרות אלפי צעירים בארץ יעלה לקבוע את גורלנו, הן בגלל תוספת הכוח הגדלת כושר ההתגוננות שעשויים הם להעניק ליישוב היהודי בארץ-ישראל, והן מפני שעלייתם תהווה גורם חשוב בשבירת המדיניות של הספר הלבן.¹⁰¹

תכניתו של בן-גוריון במבחן הקונגרס הציוני ה-כ"א

הקונגרס הציוני ה-כ"א שנפתח ב-16 באוגוסט 1939 בדנבה, התכנס כדי להשמיע את רבו נגד המדיניות הבריטית החדשה וגזירות הספר הלבן ולזעוק את זעקתם של היהודים הנמצאים תחת השלטון הנאצי ושל יהודי פולין הנתונים אף הם בלחץ ובסכנה. הוא נועד להתוות דרכי-פעולה חדשות ופתרונות מעשיים לקראת העתיד. הריגות התנהלו בצל האווירה הקשה של משבר, מוכת וחוסר-אונים, ומתוך תחושה כבדה של ערב מלחמה עולמית. היה זה הקונגרס הציוני הראשון שדן בפומבי בשאלת העלייה הבלתי-לגאלית. אמנם כל הדעות השונות הובעו כבר בתורשים שלפני-כן, ולעתים אף ביתר חריפות, אולם החידוש העיקרי היה בבמה הרמה שעליה הושמעו הנאומים וההצעות, אשר זכו לתהודה רבה. כל הנציגים מארץ-ישראל תמכו בעלייה הבלתי-לגאלית המיכה מלאה, ודעותיהם נחלקו רק בזכר מהותה, היקפה הדרכי הפעולה. לעומת זאת, היו בין הנציגים מארצות הגולה, ובעיקר מארצות-הברית, אנשים ששללו מכל וכל דרך זו של מאבק.

סיעת העבודה העולמית התכנסה כבר ב-15 באוגוסט 1939 על-מנת לגבש עמדה אחידה והופעה מלוכדת בקונגרס. הדין הנוקב בסיעה בשאלת העלייה הבלתי-לגאלית נמשך ימים אחרים, ובמרכזו עמדה שאלת השימוש בכוח.¹⁰² בן-גוריון פתח את הדין בהצגת שאלות אחרות:

101 פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י מיום 5 בחולי 1939, אמ"ע, באורו יום רשם בן-גוריון ביומנו: גם אם לא נרע עדיין מה יעשו העולים בארץ, סכנת הדעב היא פחותה מסכנת המלחמה.

102 המידע שלהלן על ישיבות סיעת העבודה בזמנה מופיע בדיעות פנימיות של מזכירות הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי, ארכיון הקיבוץ הארצי, מרחביה. הישיבות ב-15-16 באוגוסט, גליון 86 (23 באוגוסט 1939); הישיבה ב-18 באוגוסט, גליון 88 (30 באוגוסט 1939); והישיבה ב-19 באוגוסט, גליון 89 (31 באוגוסט 1939).

באיזה אמצעים להילחם? בעד מה להילחם? מה תהיה ררכנו כאשר נצטרך לבוא לידי התנקשות עם הממשלה? ... מה יהיה כאשר השלטונות יחדירו את העולים קצתם או כולם? ישנם חברים אשר טבורים כי כלי כוונתנו והחלטתנו להילחם — גם בכוח מזוין נגד כוח מזוין — תהיה מלחמתנו אכזרה.

הוא חזר על דעותיו המוכרות אולם הפעם כיתר פירוט והדגשה: יש יהודים — ואני בתוכם — שתושבים שאם יהודים יתנגדו בתוקף, יחוסל הספר הלבן, קשה להגיד מתי זה יוגשם, אולם זה יבוא... העלייה הזו היא פוליטית. בן-גוריון הבחיר, כי 'העלייה אינה נגמרת עם ההורדה בחוף', שהרי העולים זקוקים גם לסיחור כלכלי בארץ.

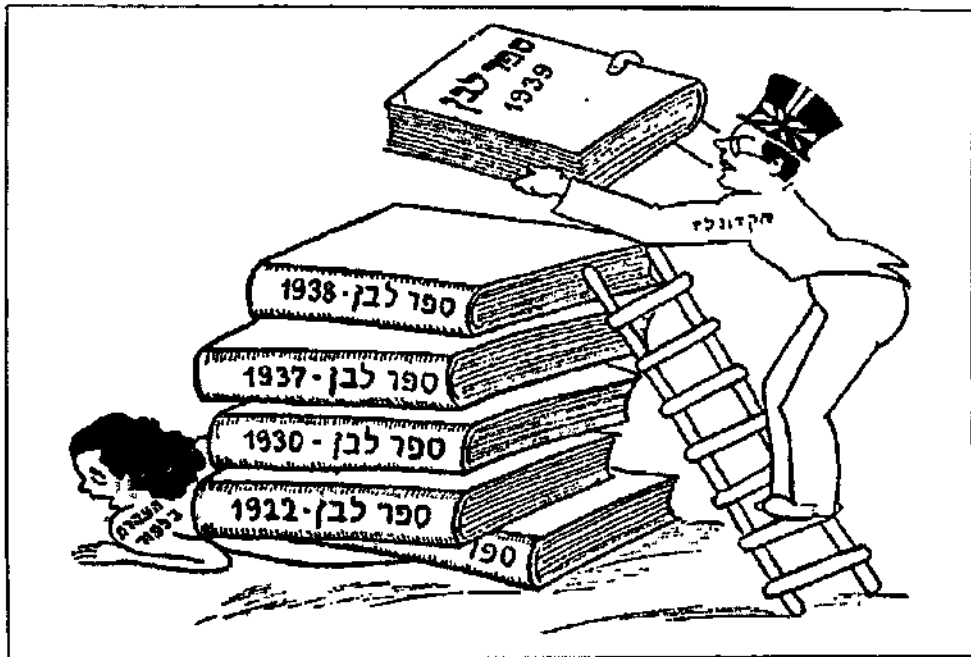
משה שרתוק הביע הטכמה מלאה עם הניתוח המדיני של בן-גוריון ועם הקו והמסקנות שלו, אולם הוא לא רצה ליחום התנגשויות, מאחר שראה בשימוש בכוח אמצעי שחייבים להשתמש בו רק במקרים מיוחדים. הוא השתדל לגשר בין עמדתו הקיצונית של בן-גוריון לעמדות המתונים. הנציג המובהק של הקו המתון היה אליעזר קפלן, שניסה לשכנע את שומעיו בחוסר התוחלת ובסכנות הטמונות בהצעותיו של בן-גוריון. הוא חשש, כי מימושן של הצעות אלו עלול לגרם להוצאות גדולות כבר בראשית המאבק, ולאחר-מכן להשאיר את התנועה הציונית ללא אמצעים ומשאבים מספיקים וללא כל יכולת להמשיך. לכן העמיד במרכז דבריו את שאלת היכולת להגשים את התכנית. ברל כצנלסון הדגיש, כי הוא 'מתשיב היום כל אניה... גם מבחינת הפגנה פוליטית... הכתנות למלחמה שנתגלתה בזמן האחרון כדוגמת ההפגנה בחיפה [24 באפריל 1939], הביאה לנו כבר הישגים פוליטיים חשובים, הרי משום כך חדלו גם להחזיר אוניות מעפיליים מהארץ. אמנם גם הוא ראה את העלייה הבלתי-לגאלית כמסייעת במאבק המדיני, אך נראה שהתנגד לשימוש בכוח ודגל בהתנגדות פאסיבית לשלטונות, במקרה שיצטוו למנוע בכוח את העלייה.

בדין הממושך הוכעזו אפוא דעות שונות, אך הכל ראו בעלייה ב' דרך נאותה למאבק בספר הלבן, וכלי הברחי להצלת יהודים מאיוזפה. אולם בגלל לחץ הזמן לא נתקבלו בו כנראה כל החלטות.

בישיבת הוועדה המדינית שנערכה ב-21 באוגוסט 1939 הוזהר בן-גוריון, כי אם לא ילחמו נגד 'הספר הלבן', יש חשש 'שהוא יוגשם בצורה הדבה יותר חריפה מאשר הוא נכתב'. קיים לחץ ערבי ההולך וגובר, ובריטניה החוששת מההתפתחויות הפוליטיות בעולם, מעוניינת עד מאוד לפייסם. לכן אין, לדעתו, להסתדרות הציונית ולעם היהודי ברירה אחרת אלא לרכוש אוניות, לחנך מלחים, לאסוף אמצעים אנושיים וכספיים גדולים 'וגם מסירות נפש', ולארגן עלייה בלתי-לגאלית גדולה, בהיקף של כמה אלפים בחדש.

יש יהודים בארץ ישראל שימסרו את חייהם ולא יתנו לגרש את אחיהם מהארץ... הם ילחמו בנשק... זוהי הדרך היחידה להילחם נגד 'לא עלייה'... אם יהיה צורך בכך נגן על העולים בנשק ביד, יש לנו יהודים הרוצים ומוכנים לכך... נחוצים לזה אמצעים כספיים גדולים וגם מסירות נפש רבה.¹⁰³

103 פרוטוקול ישיבת הוועדה המדינית של הקונגרס הציוני ה-23, אצ"מ, S25/441. הפרוטוקול אינו מלא. הדיונים נמשכו כנראה גם לאחר ה-23 באוגוסט. אולם חלק זה של הפרוטוקול אינו במצא. רוב המשתתפים המוזכרים בפרוטוקול המצוי, נמנים עם המתונים.

הספר הלבן 1939 - קריקטורה מאת י' אדרי, ב'המשקיף', 12 במאי 1939

עמדתו של בן-גוריון זכתה בוועדה המדינית לתמיכה מלאה דק ממנחם אוסישקין, בעוד שנחום גולדמן תמך בה כללית. עמדתו של פרופ' וליג ברודצקי אופיינית להיסוסי המתדיינים. הוא הצדיק את בן-גוריון, שהעמיד את הבעיה במלוא חריפותה; אך את תבניתו ראה כהצעה לטוח ארון. לדעתו, יש לבחון את החכנית משתי נקודות-מבט - זו של זמן שלום וזו של תקופת מלחמה: אולי שוכח בן-גוריון שביום מן הימים ולא מן הרחוקים יכולה לפרוץ מלחמה... אני בעד מלחמה נגד הספר הלבן ובעד מלחמה אקטיבית... אני מקבל את הפרינציפ שעלינו להילחם בספר הלבן בכל האמצעים העומדים לרשותנו, אבל השאלה איך להעביר ולהגשים מלחמה זו, עלינו לבדוק לפי המצב עכשיו ולאור המחכה לנו בעולם... מה אפשר לנו לעשות כעת ולעשות באופן כזה שבשעת המלחמה העולמית לא תהיה אנגליה מסופקת אף רגע, ולא תפקפק אם היא יכולה לבטוח ביהודים.

בעמדה המתונה, אותה ייצג וייצמן, תמכו בוועדה המדינית נציגים מהימין, מהמרכז ומהשמאל הקיצוני. היו במחיצת זו כמה גוונים. משה קלינבאום (סנה), נציג התאחדות הציונים הכלליים מפולין, שהיה יד ימינו של יצחק גרינבוים, הזהיר בוועדה (ברומה לדבריו במליאת הקונגרס שלושה ימים לפני-כן), כי יש להקפיד על כך שהמאבק נגד 'הספר הלבן' לא ייהפך למאבק נגד בריטניה עצמה.

משה ארם ורובבל, נציגי 'פועלי ציון שמאל', תמכו בעלייה הכלתית-לגאלית. ארם התנגד לדרכו הקיצונית של בן-גוריון, שצידדה בייזום התנגשויות; ורובבל התנגד לחכנית המרד; 'כרנע

אסור לנו לבוא אל ההמונים ולומר להם שהרוך היחידה כמצבנו זה הוא המרד, כי אילו היינו יכולים לבוא ולומר זאת, היינו דנים את עצמנו לבידוד, יביטו עלינו כעל גיבורים הירואיים, אבל לא יותר מרגע'.

חשיבות מיוחדת נודעה לדבריו של אבא הלל סילבר.¹⁰³ בגלל מורת הרוח שעוררו דבריו במליאה, סילבר ראה צורך להסביר את עמדתו בוועדה המדינית ולפרט את נימוקי הסתייגותו מ'תכנית בן-גוריון', שכליכך היה בטוח בכשלתה (הוא הביע תקוותו שלא יכנהו בגלל זאת — 'אנטי ציוני'). הוא סבר, כי רובם המכריע של יהודי ארצות-הברית אינו מוכן להילחם בכריסטיאנית, יהודי האחרון שנותר לעם היהודי. אם — כהתאם להלך הרוח השורר בקונגרס — יוחלט בכל זאת על ארגונה של עלייה בלתי-לגאלית בהיקף רחב, ביקש הוא, כי יינתן לו להבטיח ליהודי ארצות-הברית, שהכסף אשר אסף שם לא יוקדש לפעולה זו. לדעתו, אין ולא יהיו לתנועה הציונית האמצעים הכספיים הדרושים לבצע תכנית של הבאת ארבעים עד חמישים אלף יהודים ארצה, ולשכוד בכך את מדיניות 'הספר הלבן'.

פליכס רוזנבליט (פנחס רוזן), נציג 'אחדות העם',¹⁰⁴ חשש שיימצאו בארץ אנשים אשר יתחילו לירות כאשר יגרשו עולים. הוא גם חשש לתוצאות המדיניות (חיצוניות ופנימיות) שעלולות להיות לפעולה, אשר תצא משליטת ההנהגה הציונית; כי אם אנוחנו מרה, יהיו לכך השלכות פוליטיות חמורות ביותר'.

כסופו של דבר, היה הקונגרס הציוני הכ"א מאכזב ביותר. לא סוכם בו עניין התקציב הנדרש לפעולות ההעפלה, ולא ניתנה בו הדתיפה הגדולה, לה ציפו.¹⁰⁵ הקונגרס דחה אמנם את מדיניות 'הספר הלבן',¹⁰⁶ אך ההחלטה נוסחה בצורה פשוטה ומעורפלת: 'עבבות נודדים נישאים על ספינות תועות... הקונגרס שולח להם דברי שלום ועידוד ומבשר להם מחדש את תקוותה של הגולה היהודית — קוממיות האומה העברית במולדתה'!¹⁰⁷ יתר-על-כן, קונגרס זה לא התווה מדיניות חדשה ולא קיבל החלטות מהותיות ואופרטיביות כל שהן (כנראה גם לא חסיונות) בנושא העלייה הבלתי-לגאלית. לאחר היוזע דבר כריתת ההסכם בין גרמניה לרוסיה, מיהרו חלק מהצירים לחזור לארצם, והקונגרס נסתיים מוקדם יותר משתוכנן.

הקונגרס הציוני הכ"א סימן את סיומה של תקופה אחת, זו של 'הציונות המתונה'; אולם הטון המלחמתי החריף שהושמע בו, נבלע ברעמי מלחמת-העולם השנייה, שפרצה מייד עם סיומו. בן-גוריון אימץ עתה סיסמה חדשה, שהיה בה שילוב של מדיניותו עד כה עם מדיניות חרשה, שהיתה עתה כורח המציאות החדשה: 'עלינו לעזור לצבא [הבריטי הנלחם בנאצים] כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו לעמוד נגד הספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה'.¹⁰⁸

103 * באותה עת נציג התאחדות הציונים הכלליים וממנהיגיה של הסחרות ציוני ארצות-הברית.

104 סיעה זו הייתה בקונגרס חלק מהתאחדות הציונים הכלליים.

105 בתקציב הכולל שהוגש — 720,000 לא"י — רק 150,000 יועדו לעלייה הנכשרה. זהו סכום קטן ביותר, אמילו אם מקובל שבחקציב הגלוי אי-אפשר להכניס סכומים לעלייה ב"י. לא היה כנראה תקציב נוסף (חשאי). היה אפילו ספק אם ניתן לגייס את התקציב של 720,000 לא"י.

106 פרוטוקול הקונגרס הציוני הכ"א, עמ' 227 ואילך, הצעות הוועדה המדינית.

107 שם, עמ' 249.

108 אביזוהר (לעיל, הערה 15), עמ' 58, וראה שם, הערה 131.

סיכום

עד סוף שנת 1938 שאף בן-גוריון לשיתוף-פעולה עם השלטון הבריטי. הוא האמין, כי תכנית החלוקה, שעליה המליצה ועדת פיל, אכן תתבצע; כך יתאפשר להביא יהודים ללא הגבלה אל המדינה היהודית, שהקום. דעתו היתה, כי העלייה הבלתי-לגאלית עלולה להזיק לרקמת היחסים עם השלטונות, להכשיל את תכנית החלוקה ולפגוע בממרי העלייה הלגאלית. אולם לכשנכתב, באוקטובר-נובמבר 1938, כי הממשלה הבריטית מנסה להתחמק מביצוע תכנית החלוקה, וזאת בשעה שמצבם של היהודים באירופה מהמיר, שינה בן-גוריון את דעתו. הוא קרא ל'צמד עלייה' ול'ציונות לחמת'. לפי תכניתו, היה צורך ב'עלייה ג' - עלייה בלתי-לגאלית המונית וגלויה, תוך שימוש בכוח מזוין בשעת הצורך - שתהווה אמצעי פוליטי עיקרי במאבק נגד המדיניות הבריטית.

התכנית של בן-גוריון היתה נועזת ביותר, אולם היא נתקלה בהיסוסים ובהסתייגויות מצד אנשי ההנהלה הציונית וחברי מפלגתו, שלא נתנו לו גיבוי פוליטי. גם מפקדי ה'הגנה' וראשי 'המוסד' לעלייה ב' לא תמכו בו. הם חששו, שהתנגשויות בכוח עם הבריטים עלולות לפגוע בארגון ה'הגנה' עצמו ובתנועת ההעפלה. הפעילים שבשטח העריפו ברוכס עלייה חשאית ובטוחה, על-פני עלייה המשמשת אמצעי במאבקים פוליטיים.

אמנם צירי הקונגרס הציוני הכ"א התפזרו לפני סיומו המתוכנן בגלל אימת המלחמה המתקרבת, ולכן אין לדעת איזו החלטה היתה מתקבלת בו לגבי תכניתו של בן-גוריון; אולם עובדה היא, שהקונגרס לא אישר את התכנית, וממילא לא את התקציב הדרוש להגשמתה. המאבק לעלייה הבלתי-לגאלית לא פסק בתקופת מלחמת-העולם השנייה והתחדש ביותר שאח עם סיומה. אז גם התממשה במידה מסוימת תכנית 'צמד העלייה' של בן-גוריון, כאשר עשרות אלפי מפילים חתרו ארצה בעשרות אוניות, לעתים תוך הפעלת כוח מזוין. ואכן, תנועת ההעפלה האוירה הזאת היוותה גורם חשוב ביותר במאבק הפוליטי נגד בריטניה ערב הקמת מדינת ישראל.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

REBELLION BY IMMIGRATION: BEN-GURION'S SCHEME FOR ILLEGAL IMMIGRATION /

'מרד העלייה' – תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-לגאלית

Author(s): יצחק אבנרי and YITZHAK AVNERY

Source: *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה, חוברת 44

1987 / יוני pp. 126-157

Published by: יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23401296>

Accessed: 12/01/2014 07:17

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה

<http://www.jstor.org>